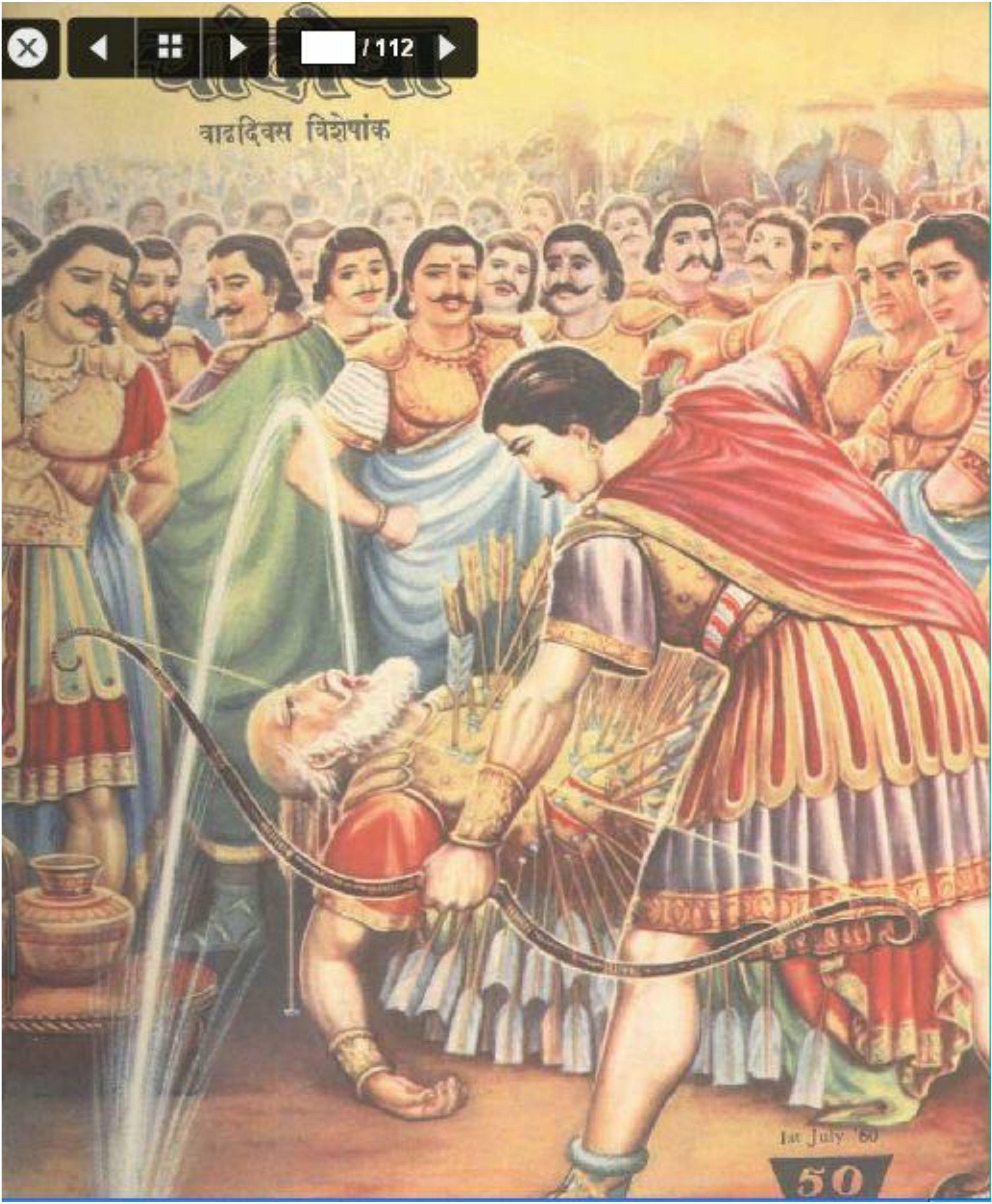

/ 112
वाढदिवस विशेषांक
1st July '60
50

महाभारत

भीष्माला शिखंडीचा बाण लागला व तो खालीं पडला. त्याच्या सर्व अंगावर शर म्हणजे बाण रुतून बसले असल्यामुळें तो शर शय्येवर निजल्याप्रमाणें भासत होता. त्यानें सतत दहा दिवसपर्यंत पांडवांच्या सेनेचा संहार केला होता. आज त्याला खालीं पडलेला पाहून पांडवांना फार आनंद झाला होता.

त्या दिवशींचें युद्ध तेथेंच थांबलें द्रोणाचार्यानें प्रथम आपल्या सैन्याला युद्ध थांबविण्यास सांगितलें. त्याबरोबर युधिष्ठिरानेंहि युद्ध थांबविलें.

दुश्शासनानें भीष्म युद्धांत पडल्याची बातमी द्रोणाचार्याला दिली. ती वार्ता ऐकून द्रोण हताश होऊन मटकन खालींच बसला. सर्व योद्धे आपापलीं चिलखतें व शिरस्त्राण उतरवून भीष्माचार्या भोंवतीं गोळा झाले. त्यांत कौरवां बरोबर पांडव वीरहि होते.

भीष्मानें एकदां चारी बाजूस दृष्टि फिरविली आणि म्हणाला—" माझ्या डोक्या-खालीं कांहीं तरी आधार पाहिजे आहे." त्याबरोबर दुर्योधनादि वीरांनीं मऊ मऊ उशी मागविली व त्याच्या डोक्यास आधार देण्याचा प्रयत्न केला. पण जो वीर शय्येवर पहुडला होता तो तसल्या उशीचा स्वीकार करील काय? तो अर्जुनाकडे वळून म्हणाला—" बाळ अर्जुना, माझ्या डोक्याला नीट आधार देऊन तें जरा सावर बरें."

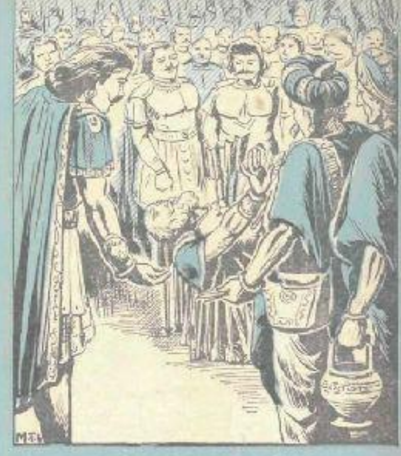
भीष्माची इच्छा ओळखून अर्जुनानें चटदिशी तीन बाण अशा तऱ्हेनें सोडले कीं त्यामुळें भीष्माच्या डोक्याला पाहिजे होता तसा आधार मिळाला. भीष्मनें लगेच अर्जुनाची प्रशंसा करून म्हटलें—

" वीरच वीरांचें मनोगत जाणतो. तूं मला पाहिजे असलेलीच उशी दिल्यामुळें मला फार आनंद झाला." पुन्हां एकवार भीष्मानें आजूबाजूला पाहिलें व म्हणाला—" माझ्या चारी बाजूला खंदक खणा. मी येथेंच राहून उत्तरायण येईपर्यंत सूर्योपासना करणार आहें.

इतके होईपर्यंत दुर्योधनाच्या आज्ञेवरून तेथें राजवैद्य आले. त्यांनीं भीष्माच्या शरिरांत घुसलेले बाण काढण्याचा प्रयत्न केला. परंतु भीष्मानें दुर्योधनाला सांगितलें कीं वैद्यांना त्यांचा मोबदला देऊन पाठवून दे. मला असेंच मरावयाचें आहे."

त्यानंतर सर्वांनीं भीष्माचें वंदन केली. पांडवांनीं त्याच्या संरक्षणाची व्यवस्था केली आणि सर्व योद्धे आपापल्या शिबिरांत निघून गेले.

सर्व गांवभर ही वार्ता कळली. रात्र उलटली. सूर्योदय झाला. भीष्माच्या दर्शनासाठीं आबालवृद्धांची गर्दी झाली. त्यांनीं भीष्मावर पुष्पवर्षा केली. गायन-वादनानें त्याला सुखविण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्यामुळें त्याचें दुःख व वेदना कमी होऊं शकल्या नाहींत. तो आपल्या वेदना प्रकट

न करतां म्हणाला—" मला फार तहान लागली आहे."

भीष्माची इच्छा कळतांच क्षणार्धात खाण्यापिण्याच्या उत्तम उत्तम वस्तू तेथें हजर झाल्या. परंतु भीष्मास पाहिजे असलेली वस्तु मात्र नव्हती. त्यानें पुन्हां अर्जुनाला बोलाविलें. तो पुढें आला आणि हात जोडून म्हणाला—" काय आज्ञा आहे?"

"बाळा, तुझ्या ह्या बाणांनी माझ्या शरिरांत सारख्या वेदना होत आहेत. घशाला कोरड पडली आहे. मला थोडें पाणी पाहिजे आहे. हे जे पदार्थ येथें आले आहेत ते फुकट आहेत."

भीष्माची आज्ञा शिरसावंद्य मानून अर्जुनानें त्याला प्रदक्षिणा केली. नंतर त्याच्या उशाशीं उजव्या बाजूला उभा राहिला आणि एक पर्जन्य बाण काढून जमिनींत मारला. त्या बरोबर त्या जागेंतून पाण्याचा फवारा निघाला. त्या पाण्यानें भीष्मानें आपली तहान भागविली. अर्जुनाच्या ह्या कामाचें सर्वांनींच कौतुक केलें. सर्वांनीं आश्चर्यानें तोंडांत बोटें घातलीं.

त्यावर भीष्म क्षीण स्वरांत म्हणाला—"ह्यांत आश्चर्य कांहींच नाहीं. क्षत्रिय धर्माचें मर्म जाणणारा प्रत्येक व्यक्ति अर्जुनाच्या शस्त्रांशीं परिचित आहे आणि ही गोष्ट विदुरानें कित्येक वेळां दुर्योधनाला सांगितली. तरी पण त्यानें त्याच्याकडे दुर्लक्ष केलें. पण आतां काय त्याचा उपयोग." ह्या वाक्यानें दुर्योधनाचें तोंड उतरलें. तें पाहून भीष्मानें पुन्हां एकदा त्याला समजाविण्याचा प्रयत्न केला. म्हणाला—"मंत्रांतंत्रांनीं कांहीं विजय मिळत नाहीं. जोंपर्यंत त्यांच्या बाजूनें कृष्ण लढत आहे तोंपर्यंत युद्धाचा कांहींच उपयोग होणार नाहीं. म्हणून विनाकारण रक्तपात करण्यापेक्षां तह केलेला बरा. माझ्याबरोबर अंता युद्धाचाहि पूर्णविराम होऊं दे. तू अर्धे राज्य पांडवांना देऊन त्यांना इंद्रप्रस्थांस पाठव. तुला हें जर अजून सुद्धां कबूल नसेल तर परिणाम होणार नाहीं." भीष्माच्या ह्या शेवटच्या उपदेशाचाहि दुर्योधनाच्यावर मना परिणाम झाला नाहीं.

भीष्म घायाळ झाल्याची बातमी कळतांच कर्ण धांवत धांवत त्या ठिकाणीं आला व भीष्माचे पाय धरून म्हणाला—"पितामह, मी आपला क्रोधाग्नी भडकविला. मला क्षमा करावी."

भीष्मानें डोळे उघडून कर्णाकडे पाहिलें व म्हणाला—"तूं पांडवांचें अहित इच्छित होतास. तेव्हां तुझा गर्व कमी करण्यासाठीं मला कठोर वचन बोलावें लागलें. तूं कांहीं खरोखर माझा शत्रु नाहींस. व्यास व नारदाच्या सांगण्यावरूनच आम्हांला कळलें कीं तूं कुंतीचा मुलगा आहेस. तुझा पराक्रम काय आम्हांला माहीत नाहीं? खरोखरच तुझा पराक्रम अचाट आहे. देवदेवतांच्या तोडीचा आहे. म्हणून मला वाटतें तूं जर पांडवांशीं सामोपचारानें काम घेतलेंस तर मला फार आनंद होईल. म्हणजे ह्या पुढें तरी युद्ध होणार नाहीं. झाला तेवढा रक्तपात पुरे."

"आजोबा, हें सर्व खरें आहे. पण मी आजपर्यंत दुर्योधनाचें मीठ खाल्लें आहे. मी त्याचा विश्वासघात करूं इच्छित नाहीं. त्याची सर्व भिस्त माझ्यावर आहे. तेव्हां मी त्याला निराश करणे बरें दिसणार नाहीं. रणभूमीला रक्ताभिशेक तर होणारच. माझें अर्जुनाशीं युद्ध झाल्यावांचून राहात नाहीं. तेव्हां मी तर म्हणतों अर्जुनाशीं युद्ध करण्याची मला आज्ञा द्यावी. ह्या शिवाय माझ्या हातून कांहीं चूक होत असेल तर मला क्षमा करा." कर्ण भीष्माला म्हणाला.

"तुझा निश्चयच झाला आहे तर कर युद्ध. पण त्यांत अहंकाराचा नाश करून वीरगति प्राप्त करण्याचा हेतु असूं दे. मी तुला शान्तीचा मार्ग म्हणून सांगितला. पण नाहीं तुला पटत त्याला मी काय करणार!" भीष्मानें एवढें सांगून एक दीर्घ सुस्कारा सोडला.

कर्णाच्या म्हणण्याप्रमाणें दोन्हीं सैन्यें युद्धास तयार झालीं. परंतु कौरवांना भीष्माचा अभाव फार जाणवला. त्यांचा मार्ग दर्शक हरपला होता. नव्या सेनापतीची निवड करणें फार जरूरी होतें. बऱ्याच

वीरांनीं त्या जागेसाठीं कर्णाचें नांव सुचविलें. आणि खरोखरच तोच त्या जागेसाठीं योग्य होता.

कर्णानें प्रतिज्ञा केली होती कीं जों पर्यंत भीष्म रणांगणांत युद्ध करीत राहील तों पर्यंत तो रणभूमीवर येणार नाहीं. पण जेव्हां त्यानें पाहिलें की भीष्म आतां उठून पुन्हां युद्धभूमीवर येणार नाहीं, तेव्हां पासून युद्धभूमीवर जाण्यासाठीं तो फार उत्सुक झाला होता. त्यानें आपल्या सारथ्याला त्याची कवच कुंडलें व शस्त्रास्त्रें तैयार ठेवण्याची आज्ञा देऊन ठेविली होती.

दुर्योधनाचा निरोप येतांच कर्ण सुसज्ज होऊन रणांगणावर गेला. प्रथम भीष्माकडे गेला. त्यांच्या पायावर डोकें ठेवून नमस्कार केला. भीष्मानेंहि त्याच्या पराक्रमाची स्तुति करून त्याला आशीर्वाद दिला.

त्यानंतर तो मोठ्या उत्साहानें कौरव सैन्यांत गेला. त्याला पाहतांच कौरव सेना आनंदानें जयघोष करून गर्जना करूं लागली.

कर्णाला पाहतांच दुर्योधनाला देखील अत्यंत आनंद झाला. तो म्हणाला—"कर्णा, बघ कसा वेळेवर आलास. आपली सेना सनाथ झाली. सांग, आतां पुढें काय करावयाचें तें."

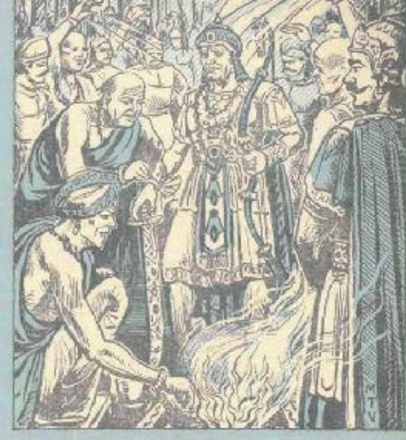
सर्व महारथी योग्यच होते. तरी एक कोणी तरी संचालक राहणें फार जरूरी होतें. म्हणून दुर्योधनानें कर्णाला विचारलें.

"राजा, मला वाटतें सर्व योद्धा सेनापतित्वाच्या लायकीचेच आहेत. त्यांत जर एका कोणाला सेनापति केलें तर बाकीचे उगाच ईर्ष्या करतील. म्हणून मला वाटतें आपण द्रोणाचार्यांना सेनापति करावें. ते ह्या कामासाठीं योग्य आहेत. तुझे गुरु आहेत. सर्व विद्या संपन्न आहेत. त्यांना सेनापति केल्यास आपल्याला नव्वद टक्के विजय मिळाल्याप्रमाणेंच आहे." कर्णानें सांगितलें.

दुर्योधनाला कर्णाचा विचार पसंत पडला. तो सैन्यांत उभे असलेल्या द्रोणाचार्यांकडे गेला आणि म्हणाला—"गुरुदेव, आम्हां सर्वांचा विचार आहे कीं आपण अनुभवी आहांत, आमचे गुरू आहांत, महावीर आहांत. म्हणून आपणच आमचें सेनापतिपद स्वीकारावें. आपल्या शिवाय आम्हांला उत्तम मार्गदर्शन कोण करणार?"

द्रोणाचार्यानें दुर्योधनाच्या म्हणण्याला मान वांकविली. म्हणाला—"माझ्या ज्या गुणांवर भरंवसा ठेवून तूं मला सेनापतिपद देत आहेस त्या सर्व गुणांचा व शक्तीचा उपयोग करून मी तुझ्या वतीनें पांडव सेनेशीं युद्ध करीन. त्यांचा नाश करीन. पांडवांशीं युद्ध करून तुला विजयश्रीचा मार्ग दाखवीन. माझा सामना करणें पांडवांना सोपें नाहीं."

द्रोणाची संमति मिळतांच दुर्योधनानें त्याला कौरव सेनेचा सेनापति केलें. ही निवड सर्वांनाच पसंत पडली. म्हणून त्याच्या सर्व सैन्यानें द्रोणाचार्यांचा जयजयकार करून आनंद घोष केला. ब्राह्मणांनीं शुभ आशीर्वाद देवून मंत्रोच्चार केला. गवयांनीं गायन करून

नर्तक्यांनीं नृत्य करून आपला आनंद प्रकट केला.

त्यावेळीं सर्व सैन्याच्या मध्यभागीं उभा राहून द्रोण दुर्योधनाला म्हणाला—"दुर्योधना, तूं भीष्माचार्यांचें पद मला देऊन माझा योग्य मान राखलास त्या बद्दल मी तुला वर देतों. माग, तूं ह्या वेळीं कोणचाहि वर."

"माझी एकच इच्छा आहे कीं आपण युधिष्ठिराला जिवंत पकडून माझ्या स्वाधीन करावें." दुर्योधन म्हणाला.

"त्याला मारून टाक म्हणून न सांगतां त्याला जिवंत पकडून आणण्यास सांगतो

आहेस, ह्याचा अर्थ काय?" द्रोणानें आश्चर्यानें विचारलें.

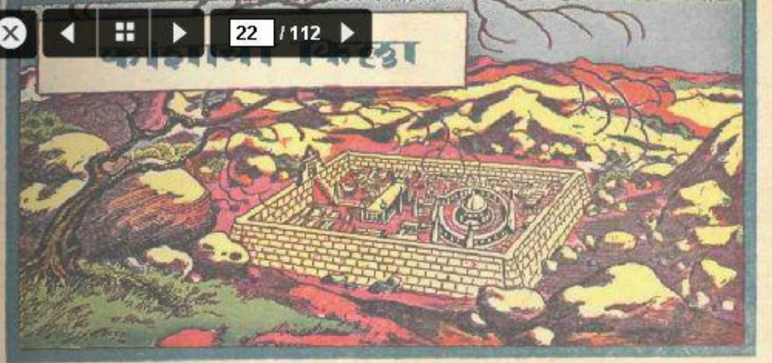
"गुरुदेव, जों पर्यंत अर्जुन रणांगणावर आहे तों पर्यंत आमचे प्राण सुरक्षित नाहींत. अशा स्थितींत युधिष्ठिराला मारून मला काय मिळणार? पण जर आपण त्याला पकडून माझ्या स्वाधीन केलेंत तर मी त्याच्याशीं पुन्हां द्यूत खेळून त्याला हारवीन आणि तेरा वर्षेपर्यंत वनवास देवून सुखानें राज्य करीन. त्यामुळें ह्या युद्धांत होणारा रक्तपात सुद्धां थांबेल व प्रजा सुखी होईल." दुर्योधनानें खुलासा केला.

दुर्योधनाचा डाव द्रोणाच्या लक्षांत आला. तो म्हणाला—"बरें आहे. मी त्याला पकडून आणतों. पण त्या वेळीं अर्जुन त्याच्या मदतीला येतां उपयोगी नाहीं. कारण तो जवळ असेपर्यंत कोणालाहि पकडणें शक्य नाहीं. म्हणून तूं त्याला दोन घटका त्याच्या पासून दूर कोठें तरी थोपवून धर म्हणजे माझें काम ठीक होईल."

युधिष्ठिराला कसें तरी करून जिवंत पकडण्यासाठी दुर्योधनानें अर्जुनाला अडवून धरण्याची प्रतिज्ञा केली. ही वार्ता प्रमाणें सर्व सैन्याला समजली तशी पांडवांनाहि समजली. तें ऐकून युधिष्ठिर अर्जुनाला म्हणाला—"ऐकलेंस ना? तिकडे काय चाललें आहे तें! हें ह्या पुढें युद्धाच्या वेळीं तूं नेहमीं माझ्या जवळच राहा."

"तूं कांहीं काळजी करूं नकोस. ह्या जन्मांत तरी तूं जिवंत दुर्योधनाच्या हातीं सांपडणार नाहींस. द्रोणाचीहि प्रतिज्ञा निष्फळ ठरेल. मी त्याची प्रतिज्ञा पुरी होऊन देणार नाहीं, हीच माझी प्रतिज्ञा." अर्जुन आवेशानें म्हणाला.

[१५]

[राजसैनिकांना वाटलें कीं चंद्रवर्मा कोणी महामांत्रिक आहे. म्हणून ते मोठ्या आदरानें त्याला आपल्या राजाकडे घेऊन गेले. जातांना चंद्रवर्मानें म्हाताऱ्या जवळून कांशाच्या किल्ल्याच्या वाटेचा नकाशा मागून घेतला होता. रुद्रपुरच्या महाद्वाराशीं पोहोंचतांच नागरिकांनीं महामांत्रिकाचा जयजयकार केला. नंतर—]

चंद्रवर्माला नागरिकांच्या जयघोषांत राजद्वारापर्यंत आणण्यांत आलें. तेथें राजा शिवसिंह त्याच्या स्वागतासाठीं तयारच होता. चंद्रवर्माला हाताचा आधार देऊन उतरवीत शिवसिंह मोठ्या कौतुकानें म्हणाला—"इतक्या लहान वयांत तुम्हीं एवढी विद्या अवगत केलीत. आमच्या राज्यांत राहून तुम्हीं महा मांत्रिक शंखाचा नाश केलात. केवढे उपकार झाले आमच्यावर. ह्यामुळें आमची प्रजा व आम्ही फार खुश आहोंत तुमच्यावर."

राजाच्या बोलण्याचें चंद्रवर्माला आश्चर्य वाटलें. परंतु तें प्रगट न करतां तो म्हणाला—"शंख फार दुष्ट होता. त्याला त्याचें प्रायश्चित्त देणें भाग होतें. म्हणून दिलें पाठवून त्याला यमपुरीला."

"वर्मा शंखाच्या डोंगरावर तुझा मित्र कालकेतु राहातो ना? त्याच्याकडून सम-

जली मला सर्व हकीगत. तुझ्याविषयी सुद्धां मला त्यानेंच माहिती सांगितली. त्याच्याच सांगण्यावरून मी तुला कांशाच्या किल्ल्या-कडे जाण्याची प्रार्थना करणार आहे. तूं आल्यामुळें मला किती बरें आनंद होत आहे म्हणून सांगूं."

"कांशाच्या किल्ल्यासंबंधीं म्हणतां होय ?" चंद्रवर्मा स्मित करून म्हणाला. चंद्रवर्मा पुढें कांहीं म्हणणार तेवढ्यांत मंत्र्यानें राजाच्या कानांत कांहींतरी सांगितलें. राजा चंद्रवर्माच्या खांद्यावरून हात बाजूला करून आणि राजवाड्याच्या दिशेकडे वळून

दूरच्या प्रवासामुळें तूं फार थकला असशील म्हणून जेवणखाण करून थोडावेळ विश्रांति घे. त्यानंतर आपण शांतपणानें बोलूं."

चंद्रवर्माची राहण्याची व्यवस्था राज-वाड्यांतच केली होती. खाणें पिणें आटो-पल्यावर चंद्रवर्मानें झोंपण्याचा बराच प्रयत्न केला पण त्याला झोंपच येईना. त्याच्या मनांत सारखे विचार येऊं लागले. शंख पर्वतावर राहणाऱ्या कपालिनी आणि काल-केतूकडून शिवसिंहानें माझ्या विषयीं सर्व माहिती काढून घेतली आहे. पण कालकेतूनें तरी कां सांगितलें कीं मी एकटाच कांशाच्या किल्ल्यापर्यंत जाऊं शकतों म्हणून.

शेवटी विचार करतां करतां कालकेतूचा हेतू त्याच्या लक्षांत आला. कांशाच्या किल्ल्यावर अलोट धनराशी आहे. त्या धनाच्या सहाय्यानें सेना उभी करून आपलें गेलेलें राज्य आपणांस पुन्हां मिळवितां येईल. हाच त्याचा हेतु असला पाहिजे.

थोड्या वेळानें प्रधानानें येऊन चंद्रवर्माला सांगितलें कीं राजा तुमची वाट पाहात आहे. चंद्रवर्मा त्याच्या बरोबरच राजाकडे गेला. राजानें मोठ्या आदरानें त्याला

बसावयास आसन दिलें व म्हणाला—"वर्मा, कांशाच्या किल्ल्यांत असलेल्या धनाचा मला मुळींच लोभ नाहीं. तुला वाटेल मग मी एवढा त्या किल्ल्यापर्यंत जाण्यासाठीं उत्सुक कां ? आणि तसें वाटणें साहजिक आहे. त्याचें कारणहि फार विचित्र आहे. पण आहे मात्र खरें. तुला हें तर माहीत आहेच कीं कांशाचा किल्ला समुद्र किनाऱ्यावर आहे." राजा म्हणाला.

"हो, पश्चिमी समुद्रकिनाऱ्यावर आहे. आणि सुमारें हजार वर्षांपासून कोणीहि मनुष्य तेथें जाऊं शकलेला नाहीं." चंद्रवर्मा म्हणाला.

हें ऐकतांच मंत्र्यानें आश्चर्यानें राजाकडे पाहिलें. राजा मान हालवून म्हणाला—"होय असेल तसें. पुष्कळांचें असें म्हणणें आहे कीं त्या किल्ल्याची एका बाजूची भिंत अगदीं समुद्रकिनाऱ्याला लागून आहे. होय ना ?"

"मी सुद्धां असें ऐकलें आहे." चंद्रवर्मा म्हणाला.

"आमच्या पूर्वजांचें असें म्हणणें होतें कीं त्या भिंतीच्या बाजूच्या समुद्रांत कांशांच्या हंड्यांतुन एका मांत्रिकानें कांहीं

सुंदर प्राण्यांना कैद करून ठेविलें आहे. माझ्या वडिलांनी त्यांना सोडविण्याचा बराच प्रयत्न केला. परंतु त्यांना त्या कामांत यश आलें नाहीं. तुझा तो मित्र आहे ना कालकेतु म्हणून ? तो म्हणे वाटेल तेव्हां मनुष्य होतो वाटेल तेव्हां काळा सांप होतो. त्याच्या सांगण्यावरून असें वाटतें कीं तूं तें कांशाचे सर्व हंडे आम्हांला आणून देऊं शकशील. अर्थात त्याला थोडे फार कष्ट पडणारच." शिवसिंह म्हणाला.

शिवसिंहाचें हें बोलणें ऐकुन चंद्रवर्मानें तेव्हांच ओळखलें कीं कोठें तरी पाणी मुरतें

आहे. कारण कांशाच्या किल्ल्यांत असलेल्या वनराशीला सोडून कोणी त्या प्राण्यांच्या नावें लागणें शक्य नाहीं. शिवसिंहाला घनच पाहिजे होतें. त्यानें तें मिळविण्याचा प्रयत्न सुद्धां केला. पण त्याला यश आलें नाहीं. चंद्रवर्मा मोठा मांत्रिक आहे. त्याच्या मद-तीनें तें घन आपल्याला मिळवितां येईल ह्या बुद्धीनेंच शिवसिंहानें चंद्रवर्माचा मोठा सत्कार केला व त्याच्या विषयीं आपलेपणा दाखविला.

"जर खरोखरच त्या किल्ल्यावर घन मिळालें तर त्यांतील फुटकी कवडी सुद्धां मी त्याच्या हातीं लागू देणार नाहीं. मला फसवूं पाहतो काय ! तें कांहीं नाहीं टकास महाठग होऊनच याच्याशीं वागलें पाहिजे." चंद्रवर्मानें विचार केला.

चेहरा गंभीर करून चंद्रवर्मा म्हणाला–"आम्हां मांत्रिकांचें कामच तें आहे. अशा तऱ्हेचें कसलेंहि दुरापस्त काम करून दाखविण्यासाठींच आमची मंत्रशक्ति आहे. मी अवश्य कांशाच्या किल्ल्यापर्यंत जाईन. त्या साठीं तुम्ही माझ्याबरोबर थोडें सैन्य पाठवा. आणि त्यांत मुख्यतः देव नांवाचा जो एक तरुण आहे त्याला पाठवा." असें

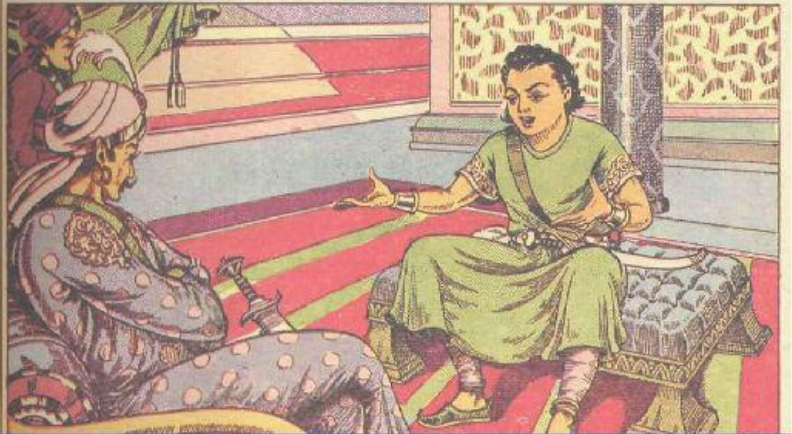

...खून पाहिला.

राजा आणि मंत्री परस्परांकडे बघूं लागले. कांहीं क्षणा नंतर शिवसिंह म्हणाला–"त्या देव नांवाच्या मुलाचा बाप जंगलांत राहातो. तूं भेटलास काय त्याला ?"

"ओ होऽऽऽऽ ! हं, तो म्हातारा ना ?" असें म्हणत चंद्रवर्मानें आपल्या उजव्या हाताचा तळवा पुन्हां एकदां न्याहा-ळून पाहिला. म्हणाला–"तो जंगलांत एका झोंपडीमध्यें राहातो, त्याला पाहिजे अस-लेल्या सर्व जरूरी वस्तू द्या. आणि जर तो नगरांत येऊन राहूं इच्छित असेल तर तशीहि त्याची व्यवस्था करा. त्याला कसल्याहि प्रकारचा त्रास होता कामा नये. अहो, माझा प्रवास यशस्वी होण्याशीं त्या पिता पुत्रांचा फार संबंध आहे. किंबहुना त्यांच्यावरच माझी सर्व भिस्त आहे."

चंद्रवर्मानें एवढें सांगितल्यावर राजानें किंवा मंत्र्यानें कोणीच विरोध केला नाहीं. "बरें तर तूं म्हणतोस त्याप्रमाणें मी करतों. तूं त्याला बरोबर घेऊन जा. तुझ्याबरोबर मी एक हजार सैनिक पाठवतों. पुरतील ना ?" राजानें विचारलें.

तें ऐकून चंद्रवर्मा जोरानें हंसला. मी कोठें देश जिंकायला चाललों आहे असें कां वाटलें तुम्हांला? मला युद्ध करावयाचेंच झालें तर.......मी सैन्याच्या मदतीनें का करणार? माझ्याजवळ जी मंत्रशक्ति आहे तिचा उपयोग केव्हां करावयाचा? मंत्रशक्तीचें उत्तर मंत्रशक्तीनेंच द्यावें लागणार. तुमचें हें सैन्य काय उपयोगी? मला सामान व रसद नेण्यासाठीं खेचरें व गाढवें व तीं हांकण्यासाठीं चार सहा नोकर पाहिजेत. दहा जणांहून जास्त लोकांची मला गरज नाहीं आणि सैनिकांची तर मुळींच गरज नाहीं."

"तें नाहीं चालायचें! आपल्या अधिकाऱ्यांपैकीं मी निवडक व विश्वासू पांच-दहा जणांना तुझ्याबरोबर पाठवतों. त्यांच्याबरोबर पन्नास सैनिक येतील. आमच्या राज्याची सरहद्द ओलांडून पलीकडे तूं गेलास म्हणजे तुला पश्चिमेकडील घाट लागेल. त्या डोंगरी मुलखाचा अधिकारी वीरमल्ल तुला वाटेल्यास तुला मदत करील." राजा ऐटींत म्हणाला.

वीरमल्लचें नांव ऐकतांच चंद्रवर्मा त्याचा सेनापति धीरमल्ल याची आठवण झाली. तो आणि त्याचा स्वामीभक्त अनुयायी सुखाहु कोठें बरें असतील!

थोड्या वेळानें तो म्हणाला—"महाराज! आपणांस वाटेल तसें आपण करावें. मी मात्र उद्यां उजाडतांच निघणार. कांशाच्या किल्ल्यापर्यंत वाटेंत डोंगर, रानें, दऱ्याखोरी व वाळवंटें पार करावी लागतील. जसा प्रदेश येईल तसे माल वाहणारे प्राणी बदलावे लागतील. वाळवंटांत उंटांची गरज पडेल. आपल्या आज्ञेप्रमाणें वीरमल्लनें एवढें केलें म्हणजे पुरे." चंद्रवर्मा म्हणाला.

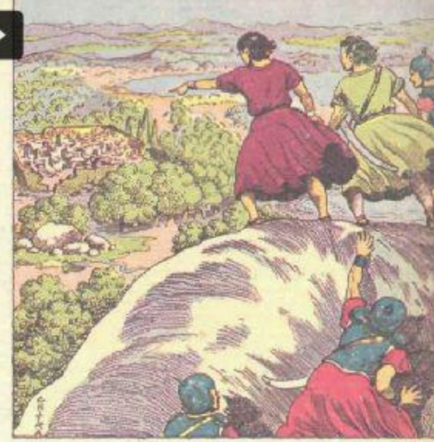
"मी सर्व पहून घेइन. तूं कांहीं काळजी करूं नकोस." राजा शिवसिंह म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं चंद्रवर्मा कांशाचा किल्ला सर करण्यासाठीं निघाला. शिवपुरच्या सरहद्दीपर्यंत राजा, मंत्री आणि प्रजा त्याला निरोप द्यायला आले होते. त्याच्याबरोबर त्याचा मुख्य अनुयायी म्हणून देव आला होता. त्याला अदल्या दिवशींच्या रात्रींच तुरुंगांतून सोडण्यांत आलें होतें.

रानांत चंद्रवर्मा व त्याचे सर्व अनुयायी कित्येक योजन चालत गेले. म्हाताऱ्यानें दिलेला नकाशा कांशाचा किल्ल्याचा मार्ग दाखविण्यास तितका उपयोगी पडला नाहीं. वाटेंत एकहि मनुष्य भेटला नाहीं. डोंगर आणि दाट अरण्यें एका मागून एक पार करीत तो चालला होता. सूर्याच्या उदयास्तावरच दिशेचें ज्ञान त्याला होत होतें.

अशाच प्रकारें कांहीं दिवस प्रवास केल्यावर एके दिवशीं सूर्योदयाच्या वेळेस देव एका उंच टेकडीच्या टोंकाला गेला आणि जोरानें टाळी वाजवून ओरडला—"तें पहा, एक पडकें नगर दिसत आहे. हाच कांशाचा किल्ला तर नसेल?"

त्याचें तें ओरडणें ऐकून चंद्रवर्मा व त्याचे दोघे तिघे अनुयायी धांवत टेकडी चढून त्याच्याजवळ गेले. त्यांनीं देवनें

दाखवलेल्या दिशेकडे पाहिलें. समोर खरोखरच एक मोठें नगर त्यांना दिसलें. तें जुनाट व पडकें नगर होतें. माणसांची हाल चाल त्यांत दिवस नव्हती. भिंतीमधून मोठमोठीं झाडें उगवलेलीं दिसत होतीं. सर्व दृश्य भयाण वाटत होतें.

"हा कांशाचा किल्ला असणें शक्य नाहीं. जुनें पडकें नगर असलें तरी आपण तें जाऊन पाहिलें पाहिजे. कदाचित पुढील मार्गाचा कांहीं सुगावा लागेल. चला जाऊं या." चंद्रवर्मा म्हणाला आणि डोंगर उतरून त्या पडक्या नगराकडे जाऊं लागला.

सर्व नगराजवळ पोंचले तेव्हां एका पडक्या इमारतीसमोर त्यांना सिंहाचे तीन छावे दिसले. ते चंद्रवर्मा व त्याच्या अनुयायांना पाहून गुरगुरत एका पडक्या भिंतीच्या आड जाऊन लपून बसले. कांहीं वेळानें त्यांना सिंहाची गर्जना ऐकूं आली. ती गर्जना ऐकून चंद्रवर्मा म्हणाला—"तिकडे जाणें बरें होणार नाहीं. चला आपण दुसऱ्या बाजूला जाऊं या."

तें पडकें नगर फारच मोठें होतें. त्याचा घेर कमींत कमी पांच सहा मैलांचा असेल. पण वाटेंत त्यांना कोठें मनुष्य म्हणून दिसला नाहीं. प्रत्येक घर पडकें होतें. कित्येक घरें तर जाळपोळ झाल्यानें जळून गेल्यासारखीं भासत होतीं. ज्या घरांत एका काळीं माणसें रहात होतीं त्यांत आज रानटी श्वापदें वाघ, सिंह, चित्ते व रानटी डुकरें रहात होतीं.

चंद्रवर्मा नगराच्या मध्य भागीं एका चौरस्त्यासारख्या जागीं पोंचला. तेथें एका उंच शिळेवर कांहीं तरी लिहिलें असावें असें त्याला वाटलें. तो एक शिलालेख होता. अक्षरें जुळवून त्यानें वाचण्याचा प्रयत्न केला.

"हें करवीरपुर नगर होय. एक हजार वर्षेंपर्यंत एक वैभवशाली शहर म्हणून हें प्रसिद्ध होतें. उत्तरेकडून कांहीं बर्बर जातीच्या लोकांनीं हें नगर लुटलें आणि यांत होतें नव्हतें तें सर्व धन घेऊन जाऊन त्यांनीं कांशाच्या किल्ल्यांत तें सांठवून ठेवलें आहे.

तें वाचल्यावर चंद्रवर्मा आपल्या अनुयायांना म्हणाला—"आतां वेळ व्यर्थ घालविण्यांत अर्थ नाहीं. येथें दगडां धोंड्यांशिवाय काय आहे? हा कांशाचा किल्ला नाहीं. चला पुढें." सर्व पश्चिमेकडे चंद्रवर्माच्या पाठोपाठ जाऊं लागले.

(पुढें चालू.)

काळा चोर

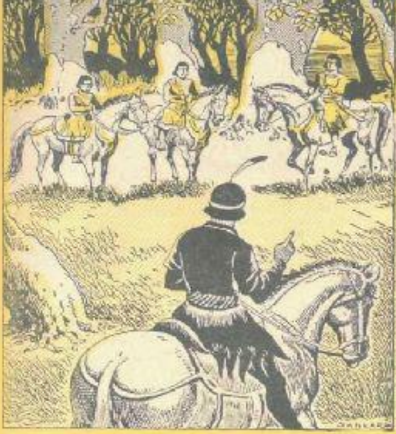
विदर्भ देशाच्या एका राजाला तीन मुलें होतीं. त्याची पहिली राणी वारल्यावर त्यानें दुसरें लग्न केलें. सावत्र आईनें मुलाला त्रास देऊं नये म्हणून त्यानें आपल्या तिघां मुलांना एका निराळ्या राजवाड्यांत ठेवलें. त्या वाड्यांत सर्व सुखसोयी होत्या.

कांहीं दिवसांनीं दुसऱ्या राणीला मुलगा झाला. तिला वाटूं लागलें कीं तिच्या सवतीचीं मुलें जिवंत असेपर्यंत तिच्या मुलाला राज्य मिळणें शक्य नाहीं. तिनें ही गोष्ट आपल्या एका दासीला सांगितली. ती दासी स्वभावानें मंथरेसारखीच दुष्ट व कुटिल बुद्धीची होती.

दासी म्हणाली—"मी एक उपाय सांगतें. तूं तिघांना केव्हां तरी बोलावून सोंगट्या खेळायला सांग. त्यांत जो हारेल त्यानें ऋतुपर्ण राजाकडून तीन घोडे आणून द्यावेत. माझ्या जवळ जादूचे फासे आहेत. तुझा मुलगा डाव जिंकणार हें निश्चित. ऋतुपर्ण राजाकडे जाऊन घोडे आणणें म्हणजे मृत्यूच्या मुखांतून परत येणें आहे. कारण राजा मागून देणार नाहीं आणि घोडे चोरी करून आणण्याचा प्रयत्न केल्यास राजा जिवंत सोडणार नाहीं." राणीला त्या दुष्ट दासीचा सल्ला पसंत पडला.

राणीनें एका सणाच्या दिवशीं तिघां राजकुमारांना जेवायला बोलाविलें. जेवणें उरकल्यावर सर्व सोंगट्या खेळायला बसले. त्यांनीं अट कबूल केली होती आणि खेळांत हारले. म्हणून ठरल्याप्रमाणें तिघांना ऋतुपर्ण राजाचे घोडे आणावयास जावें लागलें.

तिघे त्याच दिवशीं आपापल्या घोड्यांवर बसून ऋतुपर्ण राजाच्या राज्याकडे निघाले. वाटेंत त्यांना एक घोडेस्वार भेटला. त्याचे

सर्व कपडे काळे होते. त्यानें त्यांना विचारलें—"तुम्ही कोण व इकडे कोठें आलांत ? काय काम आहे तुमचें ?"

"आम्ही विदर्भ देशाचे राजकुमार आहों आणि ऋतुपर्ण राजाचे विलक्षण घोडे घेऊन जाण्यास आलों आहों." राजकुमार म्हणाले.

"बरें झालें कीं माझी तुमच्याशीं भेट झाली. ते घोडे घेऊन जाण्यासाठीं जो कोणी आला तो जिवंत परतला नाहीं हें तुम्हांला माहीत असेलच. मी या भागांतला एक अट्टल चोर आहें. मला काळा चोर म्हणून लोक ओळखतात. मी सुद्धां ते घोडे चोरण्याचें साहस आजपर्यंत केलें नाहीं. पण मी तुम्हांला माझ्याकडून होईल तितकी मदत करावयास तयार आहें." काळाचोर म्हणाला.

मध्यरात्रीच्या सुमारास काळाचोर गुप्त-मार्गानें राजकुमारांना किल्ल्यांत सरळ राजाच्या तबेल्याकडे घेऊन गेला. राज-कुमारांनीं घोड्याच्या पायांच्या दोऱ्या सोडल्याबरोबर घोडे खेंकाळूं लागले. त्यांचें खेंकाळणें ऐकून पाहारेकरी जागे झाले आणि त्यांनीं राजकुमार व काळ्या चोराला घेरलें आणि त्यांच्या मुसक्या बांधून राजा-समोर नेऊन हजर केलें.

आपल्या घोड्यांना चोरून नेणाऱ्यांना शिक्षा देण्यासाठीं राजानें एक मोठी कढई तयार केली होती. त्या कढईंत उकळत्या तेलांत गुन्हेगारांना बुचकळून काढावयाची ही शिक्षा राजा देत असे.

राजानें काळ्या चोराला विचारलें—"तुझ्या नादीं लागून कशाला या बिचाऱ्यांनीं स्वतःवर हें संकट ओढवून घेतलें ? यांना मी काय शिक्षा देणार आहे, तुला माहीत आहे का ? ती पहा कढई आणि त्यांत तापत असलेलें तेल ? सर्वांत धाकट्याचें मरण किती जवळ येऊन ठेपलें आहे हें माहीत आहे ना तुला ?" राजानें विचारलें.

"महाराज ! पण माझें मरण ह्या पेक्षां अधिक जवळ आलें असूनहि मी त्या संकटांतून सुटलों होतों." काळा चोर म्हणाला.

"तूं म्हणतोस तें खरें निघालें तर मी याला मुक्त करीन !" राजा म्हणाला.

काळा चोर, तो मृत्युमुखांतून कसा सुटला याची गोष्ट सांगूं लागला—

* * *

मी एका सरदार घराण्यांत जन्मास आलों. परंतु तीन राक्षसिणींनीं मिळून माझी सर्व धनदौलत लुबाडून घेतली. म्हणून मला हा चोरीचा धंदा स्वीकारावा लागला. त्या तिघी राजकन्याच होत्या. परंतु शापानें त्यांना राक्षसिणींचें रूप मिळालें होतें. त्या तिघी दिवसभर सुंदर राजकन्या दिसत. पण रात्र झाली कीं राक्षसिणी होत. त्यांनींच माझी सर्व संपत्ती चोरून नेली आणि मला भिकारी करून सोडलें.

एके दिवशीं मी त्यांना पकडावयाचें ठरवून त्यांच्या पाठीमागून निघालों. त्या एका गुहेंत शिरल्या. मी देखील त्यांच्या पाठोपाठ आंत गेलों. डोंगरापलीकडच्या एका नदीकाठीं त्या गुहेचें दुसरें तोंड निघालें. तेथें एका खड्ड्यांत त्या रहात असत. चुलीवर एका मोठ्या मडक्यांत त्यांचा सैंपाक सुरू झाला. तिघी चुलीच्या चारी बाजूला बसून गप्पा मारीत होत्या. त्यांच्या गप्पा ऐन रंगांत आल्यावर मी एक मोठी धोंड उचलली आणि मडक्याला मारली. मडकें फुटलें आणि त्या तिघींचें अंग भाजलें. त्यांनीं मला पाहिलें व धरायला धांवल्या. मी पळालों पण त्यांच्या हातून

सुटका मिळणें अशक्य झाल्यावर एका झाडावर चढलो. एका राक्षसिणीनें लगेच दुसरीला दोन्ही हातांनीं धरून उचललें. त्या बरोबर तिची कुऱ्हाड झाली. तिसरी एक कुत्रें होऊन खालीं पडल्याबरोबर मला धरून खाण्यासाठीं झाडाखालीं टपून बसली. पहिल्या राक्षसिणीनें कुऱ्हाडीनें झाड तोडायला सुरवात केली. तिनें दोन घावांत अर्धें अधिक झाड कापलें. तिसरा घाव मारण्यासाठीं हात उचलल्या बरोबर कोंबडा आरवला. लगेच तिघींना राजकन्येचें रूप मिळालें आणि त्या आपल्या वाड्यांत परत गेल्या.

इतकी गोष्ट सांगून काळ्या चोरानें विचारलें–"महाराज! आतां आपणच सांगावें कीं आपण म्हणाला त्यापेक्षां कठीण प्रसंग माझ्यावर ओढवला होता कीं नाहीं?"

राजा म्हणाला–"तुझें म्हणणें बरोबर आहे. तर मग मी सर्वांत धाकट्या राजकुमाराला आपल्या वचनाप्रमाणें माफ करतों. पण या मधल्याला मी सोडणार नाहीं. सांग, याचें मरण जवळ आलें आहे कीं नाहीं?"

काळा चोर म्हणाला–"महाराज, माझें मरण त्याहि पेक्षां जास्त जवळ आलें असूनहि मी सुटका मिळविली आहे."

"मला ऐकू दे तरी! तू म्हणतोस तें खरें निघालें तर मी या राजकुमारालाहि माफ करीन." राजा म्हणाला. काळ्या चोरानें गोष्ट सांगावयास सुरवात केली.

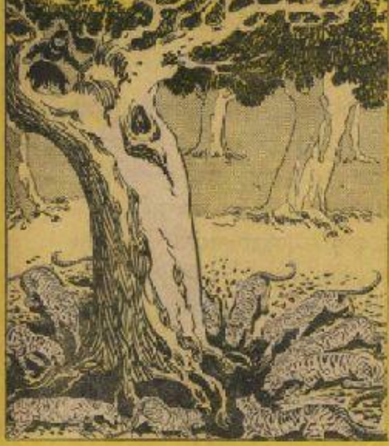
* * *

मी त्या राक्षसिणींचें मडकें फोडून त्यांना एक दिवस उपाशी ठेवलें याचा त्यांना राग आला व त्यांनीं सूड घेण्यासाठीं माझें सर्वस्व लुबाडून मला या चोरीच्या धंद्यांत ढकललें.

एके दिवशीं रात्रीं मी एका शेतकऱ्याची म्हैस व गाय चोरी करून घेऊन चाललों होतों. चालून चालून अगदीं दमून गेलों होतों. थोडासा विसांवा घेण्यासाठीं एका झुडपाखालीं जाऊन बसलों. म्हशीला व गाईला झाडाला बांधून ठेवलें. थोड्या वेळानें पाहतों तों आठदहा वाघ पळत येत असलेले मला दिसले. त्यांना म्हशीचा व गाईचा वास लागला असावा. त्यांना पाहतांच मी झाडावर चढून बसलों. वाघांची मेजवानी सुरू झाली. मी चोरून आणलेला माल अशा तऱ्हेनें फस्त होऊन गेला. मी तोंडा-वाटे एक ब्र शब्द देखील काढला नाहीं. सर्व अंग थरथर कांपत होतें. त्यांना माझा वास देखील आला कीं काय कोणास ठाऊक

त्यांनीं वर पाहिलें आणि वर चढून येण्याचा विचार करूं लागले. त्यांनीं झाडाच्या बुंधाला आपलीं नखें घासून साफ केलीं. त्यांच्या धक्यानें सर्व झाड हालूं लागलें. मला वाटलें मी आतां खालीं पडणार.

परंतु माझें नशीब चांगलें. आठदहा सिंह त्याच वेळीं कोठून तरी धांवत आले आणि वाघ-सिंहाची झुंज सुरू झाली. एका मागून एक वाघसिंह मरून पडत होते. मी वर बसून तें भयंकर दृश्य पहात होतों. आतां फक्त एक वाघ आणि एकच सिंह उरले होते व त्यांचें द्वंद्व चालू होतें.

तेवढ्यांत सोसाट्याचा वारा सुरू झाला. मी फांदी घट्ट धरून बसलों होतों. पण झाडच मुळासकट उपटून खालीं पडलें. मला वाटलें, आतां ते वाघसिंह माझ्यावर तुटून पडणार. पण झाडच त्यांच्या अंगावर पडलें व ते तेथेंच ठार झाले. मी हात जोडून देवाला नमस्कार केला. इतकी गोष्ट सांगून काळाचोर म्हणाला.

"आतां म्हाराज तुम्हीच सांगा कीं मी मरणाच्या अधिक जवळ होतों कीं हा राजकुमार?"

"तुझें म्हणणें बरोबर आहे. मी या दुसऱ्या राजकुमारालाहि माफ करतों. आतां या मोठ्या राजकुमाराला कद्वैत टाकायला सांगतों. मला वाटतें मरण इतकें जवळ आलेलें कोणी कधीं पाहिलें नसेल व ऐकलेंहि नसेल." राजा म्हणाला.

"कां महाराज? मी तर याहून जास्त कठिण प्रसंगांतून आपली सुटका करून बाहेर निघालों आहे!" काळा चोर म्हणाला.

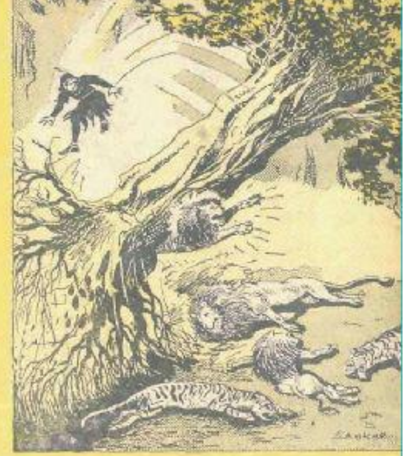
"तूं म्हणतोस तें खरें निघालें तर मी या राजकुमारालाहि माफ करीन." राजानें असें म्हटल्याबरोबर काळ्या चोरानें गोष्ट सांगावयास सुरवात केली.

* * *

अट्टल चोर म्हणून माझी कीर्ति देश देशांतरांत पसरली. पुष्कळ लोक या कलेचा अभ्यास करण्यासाठीं माझ्याकडे येऊं लागले. त्यांपैकीं एक जण फार हुशार होता. त्यानें मला देखील एकदां फसविलें.

मी ज्या भागांत चोरी करीत असें त्या भागांत एक राक्षस असे तो घरफोडी व खून हेच धंदे करीत असे. त्यानें पुष्कळ सोनें व चांदी चोरी करून एका विहिरींत जमा केली होती. खरें पाहतां तो त्याच विहिरींत रहात असे.

एकदां राक्षस आपल्या घरांत नाहीं असें पाहून आम्ही त्या विहिरीजवळ गेलों. दोरी आंत सोडून मी आपल्या शिष्याला आंत उतरायला सांगितलें. विहिरींत उतरून एका मोठ्या पोत्यांत सोनें चांदी भरावयास सांगितलें. पण तो म्हणाला—"मी उतरून जाईन पण चढून बाहेर येऊं शकणार नाहीं. आपणच उतरावें. मी पोतें वर ओढून घेऊन पुन्हां दोरी विहिरींत सोडीन मग आपण वर यावें." मी त्याच्या बोलण्यावर विश्वास केला आणि विहिरींत उतरलों. मी सोनें चांदी भरगच्च भरून पोत्याच्या तोंडाला दोरी बांधली. माझ्या शिष्यानें पोतें वर ओढून

घेतलें. त्यानें पोतें सोडून घेतलें. पण दोरी मात्र पुन्हां सोडली नाहीं. मी विहिरींत ओरडत होतों कीं दोरी सोड. पण तो हंसून म्हणाला—"गुरुवर, आपण मला सर्व विद्या अवगत करून दिल्यांत. परंतु दोरीशिवाय चढून वर कसें यावयाचें हें शिकविलें नाहींत. हें आपण आज शिकावें. विहिरींत उरलेलें सोनें सर्व आपलें. मी त्याच्यावर अधिकार सांगणार नाहीं." असें सांगून तो निघून गेला. आतां काय करावें मला सुचेना. आतां राक्षस येणार व उसासारखा आपणांस खाणार. मी अगदीं घाबरून

गेलों. तेवढ्यांत मला एक युक्ति सुचली. विहिरींत एका बाजूला कांहीं मढीं पडलीं होतीं. राक्षस येण्याची चाहूल लागतांच मी त्या मढ्यांत मढ्यासारखाच पडून राहालों.

काळोख पडल्यावर राक्षस आणखी कांहीं मढीं घेऊन आला व त्यानें इतर मढ्यांवर तीं मढीं पण टाकलीं. त्याचें माझ्याकडे लक्ष गेलें नाहीं. त्यानें त्यानंतर सैंपाक करण्यासाठीं चूल पेटवली. ती चूल म्हणजे एक मोठी भट्टीच समजा. एक मोठी कढई चुलीवर ठेवली व त्यांत दोन मडकीं तेल ओतलें. कढई खालीं मोठा जाळ केला. नंतर तो एक टोपलें घेऊन आला व त्यांत मढीं घेऊन त्या कढईंत टाकूं लागला. एका खेपेस त्यानें मला सुद्धां इतर मढ्यांबरोबर टोपल्यांत टाकलें. पण मी सावध होतों व मी टोपल्याच्या कडेला घट्ट धरून उभा राहालों. राक्षसानें टोपलें बाजूला फेंकून दिलें आणि सैंपाक तयार झाल्यावर खाऊन पिऊन स्वस्थ घोरत पडला.

राक्षसाचें घोरणें माझ्या कानावर पडल्या नंतर मी टोपल्याच्या बाहेर आलों. राक्षसानें विहिरींत उतरण्यासाठीं एका शिडीचा उपयोग केला होता. मी त्याच शिडीवर चढून बाहेर

सांगून विचारलें—" महाराज ! आतां आपणच सांगा कीं राजकुमाराचें मरण माझ्यावर आलेल्या मरणापेक्षां जास्त जवळ येऊन ठेपलें होतें का ?"

राजा म्हणाला—" नाहीं ! मी या राजकुमारालाहि माफ करतों. आतां हे तिघे राजकुमार मोकळे आहेत. त्यांना वाटेल तिकडे जायला माझी परवानगी आहे. पण मी आतां तुलाच कढईंत टाकायला सांगणार आहें. मरण इतकें जवळ येऊन ठेपलेलें तुला आठवत नसेल.

" का ? मला आठवतें. मी मृत्यूच्या अगदीं मुखांत पडून सुद्धां जिवंत सुटलों आहे." काळा चोर म्हणाला.

" केंव्हां, कोठें ? शक्यच नाहीं." राजानें म्हटल्यावर काळ्या चोरानें गोष्ट सांगावयास सुरवात केली.

* * *

एकदां मी कोठें तरी चोरी करायला म्हणून जात होतों. एका घरांत एक बाई तान्ह्या मुलाला मांडीवर घेऊन बसली होती व रडत होती. तिच्या हातांत एक सुरी होती. तें मूल रडत होतें. ती बाई सुरी वर करून

त्याला मारणार इतक्यांत तें मूल कसें कोणास ठाऊक हंसूं लागलें. त्याचें तें विचित्र हंसणें पाहून त्या बाईनें सुरी बाजूला टाकली व त्या मुलाकडे कौतुकानें पहात बसली.

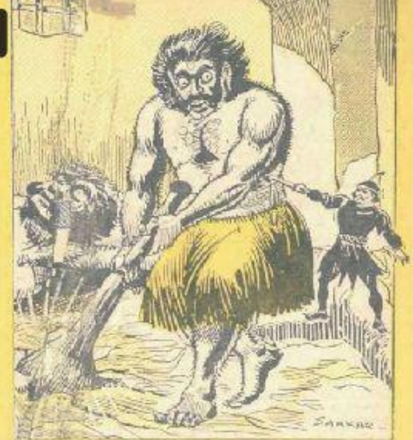
मला हें सर्व पाहून फार आश्चर्य वाटलें. मी तिला विचारलें—"बाई, तुम्ही कोण? आणि हा मुलगा कोणाचा? या मुलाला मारायला सुरी उगारलीत काय आणि ती दूर टाकून त्याला कुरवाळूं लागलांत काय?"

"बाबा रे, मी एक दुर्दैवी बाई आहें. मी आपल्या वडिलांबरोबर एका जत्रेला गेलें होतें. तेथून मला एका राक्षसानें पळवून आणलें आणि येथें आणून टाकलें. थोड्या-वेळानें आणखी दोन राक्षस आले. तेव्हां मला कळलें की येथें तीन राक्षस राहतात. त्यांनीं त्यांच्याशीं लग्न करून घेण्यासाठीं मला फार आग्रह केला. पण मी ऐकलें नाहीं म्हणून ते मला एकाद्या मोलकरणी सारखी राबवून घेत आहेत. त्यांनीं या मुलाला सकाळीं कोठून तरी धरून आणलें आणि मला म्हणाले,—"याला शिजवून तयार ठेव. मी याला चिरून शिजवून ठेवलें नाहीं तर मला मरावेंच लागेल आज."

"तुला भिण्याचें कारण नाहीं. मी तुझ्या पाठीशीं उभा आहे. मी तिला धीर दिला आणि म्हणालो, या मुलाला मारूं नकोस. मी त्या राक्षसांचा अंत करून तुला आणि या मुलाला वांचवीन."

नंतर मी तिला एक डुक्कर आणून दिलें आणि तें त्या मुलाऐवजीं शिजवून ठेवायला सांगितलें. त्या मुलाचेंच मांस शिजवलें आहे, यावर त्यांचा विश्वास बसावा म्हणून मी मुलाची करंगळी थोडी कापून कचऱ्यांत टाकायला तिला सांगितलें. मी सांगितल्या-प्रमाणें तिनें सर्व केल्यानंतर तिघे राक्षस आले. तिघांनी डुकराचें मांस मिटक्या मारून खाल्लें. परंतु त्यांची भूक भागली नाहीं. एक राक्षस सैंपाक घरांत कांहीं खायला मिळालें तर पहावें म्हणून आला. त्यानें मला पाहिलें व खांद्यावर टाकून बाहेर निघाला. पण मी मोठ्या शिताफीनें त्याला सुरी भोसकून मारलें. तो तेथेंच गार झाला. तो बराच वेळ बाहेर न आलेला पाहून दुसरा राक्षस सैंपाक घरांत आला. त्यानें आपल्या एका साथ्याला मरून पडलेलें पाहिलें व मला धरून खांद्यावर टाकलें. मी त्याला सुद्धां सुरी भोसकून ठार केलें.

दोघे राक्षस परत न आलेले पाहून तिसरा राक्षस आपली गदा घेऊन सैंपाक घरांत आला. त्यानें मला पाहिलें. पण मला धरण्याचा प्रयत्न केला नाहीं. त्यानें आपल्या गदेचा प्रहार माझ्यावर केला. पण मी उडी मारून दूर पळून गेलों आणि त्याचा वार चुकविला. त्याची गदा जमिनीवर आदळली आणि जमिनींत जाऊन रुतून बसली. त्यानें गदा बाहेर काढण्यासाठीं दोन्ही हातांचा जोर लावला. मी ती संधि साधून त्याच्या छातींत सुरी भोसकली व त्याचा शेवट करून टाकला. तिन्ही राक्षसांचा अशा प्रकारें शेवट झाल्यामुळें माझा जीव तर

बचावलाच ती बाई व मूल पण वांचलें. एवढी गोष्ट सांगून काळा चोर म्हणाला—"महाराज आतां आपणच सांगा कीं त्या दिवशीं माझा मृत्यू जास्त जवळ येऊन ठेपला होता कीं आज?"

राजा म्हणाला—"त्या दिवशींच. त्या दिवशीं तूं ज्या मुलाला वांचविलेंस तोच मी. ही पहा माझी करंगळी अर्धी कापलेली आहे." इतकें सांगून ऋतुपर्ण राजा उठला आणि काळ्या चोराला छातीशीं धरून म्हणाला—"माझ्या हातून केवढें मोठें पाप घडत होतें. मी आपल्या

प्राणदात्याचाच वध करणार होतें. देवानें वांचविलें म्हणूनच हें पाप माझ्या हातून घडलें नाहीं. माझ्या वडिलांनी तुझा शोध काढण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला. [illegible] तूं कोठें सांपडला नाहींस. देव तारी त्याला कोण मारी हेंच खरें! नाहीं तर माझा जीव कसा वांचला असता आणि तुझा जीव तरी कसा वांचला असता. बरें तर, आतां माझें हें अर्धें राज्य आज पासून तुझें झालें. तूं चोरीचा धंदा सोडून दे. या राजकुमारांना मदत करण्यासाठीं तूं स्वतःचा जीव धोक्यांत घातलास. या बद्दल बक्षीस म्हणून मी आपले तीन घोडे त्यांना भेट करतो." असें सांगून ऋतुपर्ण राजानें सर्वांना निरोप दिला.

तिघे मुलगे ऋतुपर्ण राजाचे घोडे घेऊन आलेले पाहून सावत्र आईला आश्चर्य वाटलें. तिला प्रथम खरेंच वाटलें नाहीं. परंतु तिनें विचार केला, माझ्या मुलाला राज्य मिळालें नाहीं तरी हरकत नाहीं. पण त्याला हे सुंदर घोडे तर मिळाले. असा विचार करून तिनें आपल्या मनाचें समाधान करून घेतलें.

"माई! तुझ्या सांगण्याप्रमाणें घोडे आणून दाखविले आहेत. हे बघ घोडे. आतां हें राज्य आमचें झालें." असें राजकुमारांनी म्हटल्यावर राणीनें राज्य देण्याचें कबूल केलें. राजकुमारांनी घोड्याचे लगाम काढून घेतल्याबरोबर घोडे पळून गेले.

"तुम्ही मला घोडे दिले नाहीत. ही फसवणूक चालावयाची नाहीं!" राणी ओरडली.

"घोडे आणण्याची अट होती. तुला द्यायची अट नव्हती. तूं कधीं तें आम्हांला सांगितलें नव्हतेंस." राजकुमार म्हणाले.

राणी निरुत्तर झाली. तिच्या दासीनें तिची समजूत घालण्याचा पुष्कळ यत्न केला. पण समजूत काय घालणार!

पंचकल्याणी

कुशीनर देशांत देवव्रत नांवाचा एक क्षत्रिय वीर राहात होता. तो व धनुर्विद्येंत फार हुशार होता. त्याच्या जवळ त्याची शस्त्रें आणि पंचकल्याणी नांवाचा घोडा ह्याशिवाय कांहींहि नव्हतें. तो गांवाच्या बाहेर जंगलांत एका किल्ल्यांत राहात असे.

मोठ्या कष्टानें तो दिवस कंठीत असे. त्यानें आपल्या खर्चासाठीं म्हणून एक एक करून सर्व हत्यारें सुद्धां मोडलीन. एक घोडा तेवढा राहिला. तो त्याला जिवापाड जपत असे. साऱ्या कुशीनर नगरांत त्याच्या सारखा चांगला घोडा नव्हता.

जवळच एका राजाला मालावती नांवाची एक मुलगी होती. फार सुरेख होती ती. तिच्याशीं लग्न करण्यासाठीं बरेच युवक येऊन गेले. पण राजानें त्यांपैकीं कोणालाच पसंत केलें नाहीं. त्याच्या मनांतून आपली मुलगी एकाद्या धनाढ्याला द्यावी, असें होतें.

योगायोग असा कीं मालावतीची आणि देववर्माची गांठ पडून ओळख झाली होती. हळूं हळूं त्यांचा परिचय वाढत गेला व त्याचें प्रेमांत रूपांतर झालें होतें

रात्रीं साधारण अंधार पडल्यावर देवव्रत मालावतीला भेटण्यासाठीं ठरावीक पाऊल वाटेनें येत असे व त्याच वटेनें परत जात असे. त्यामुळें ती वाट त्याच्या घोड्याच्या सुद्धां ओळखीची झाली होती.

असेंच कांहीं दिवस गेल्यावर देवव्रतानें विचार केला कीं विनाकारण असे हे दिवस घालविणें बरें नाहीं. म्हणून एक दिवस तो निर्धार करून राजा सुप्रतिष्ठाकडे गेला. म्हणाला—"माझें तुझ्या मुलीवर प्रेम बसलें आहे. म्हणून मी तुझ्याजवळ तिला मागणी

बालण्यासाठीं आलों आहें. माझी विनंती मान्य करून मालावतीचें माझ्याशीं लग्न लावून दे."

सुप्रतिष्ठ मेठ्यानें हंसुन म्हणाला— "कुठला भिकारी आला आहे, म्हणे माला वतीवर माझें प्रेम आहे. आहे काय तुझ्या-जवळ एक त्या घोड्याशिवाय !"

देवव्रत निराश होऊन निघून गेला. सुप्रतिष्ठाचें म्हणणें कांहीं खोटें नव्हतें.

कांहीं दिवस गेले. धनगुप्त नांवाचा एक गृहस्थ मालावतीला मागणी घालण्या-साठीं आला. फार श्रीमंत होता. म्हणाला— "महाराज, माझ्याजवळ अलोट संपत्ति आहे. जर तुमची आणि माझी दोघांची संपत्ति एकत्र झाली तर आपण जणूं कुबेराचेच अवतार होऊं. पण यासाठीं मालावतीचें माझ्याशीं लग्न लावून द्या." धन लोभी राजा त्याला कबूल झाला. त्यानें धनगुप्ताच्या वयाचा विचार सुद्धां केला नाहीं.

सुप्रतिष्ठानें धनगुप्ताला जांवई करण्याचें ठरविलें. मालावतीला कळलें तेव्हां तिला फार वाईट वाटलें. पण काय करते बिचारी ! वेळेची वाट पाहात स्वस्थ बसली.

राजा या निश्चयावर सर्व लोक हंसूं लागले. तरी पण राजानें आपला निश्चय बदलला नाहीं.

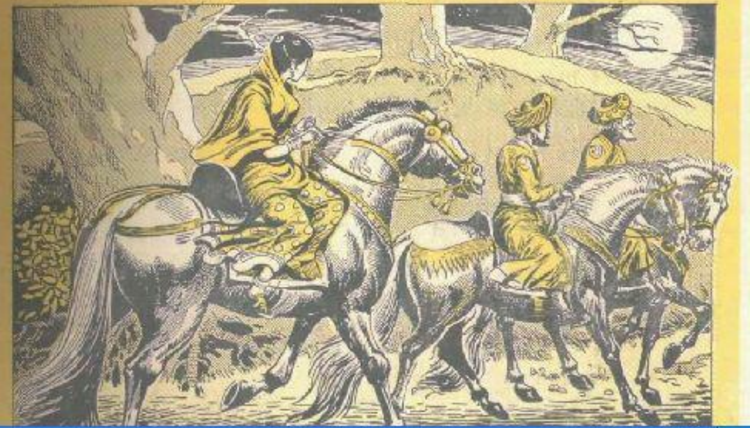
लग्नाचा मुहूर्त ठरला. लग्नाची वेळ आली. नवरदेवांची मिरवणूक घोड्यावरून काढा-वयाची असें ठरलें. त्या करतां सुंदर घोडा पाहिजे. तेव्हां त्याची दृष्टि देवव्रताच्या घोड्यावर गेली. त्यानें आपल्या नोकरांना आज्ञा दिली की जंगलांत जाऊन देवव्रता-कडून त्याचा घोडा मागून आणा.

राजाचे नोकर जंगलांत गेले आणि देवव्रताजवळ घोडा मागितला. तेव्हां त्याला मालावतीच्या लग्नाची गोष्ट कळली. त्याला फार वाईट वाटलें. पण तरी सुद्धां त्यानें घोडा देण्याचें ठरविलें व आपला आवडता घोडा आपल्या प्रेयसीच्या लग्नासाठीं पाठवून दिला.

लग्नाच्या अदल्या दिवशीची रात्र होती. पौर्णिमेचें दुधासारखें स्वच्छ चांदणें पडलें होते. अशा रमणीय वेळीं धनगुप्ताला मालावती बरोबर फिरावयास जाण्याची उत्कट इच्छा झाली. त्यानें राजाला त्याप्रमाणें कळविलें. राजानें मालावतीच्या बरोबर आपल्या एका मंत्र्याला पाठवून त्यांना फिरावयास जाण्याची परवानगी दिली. मालावतीची इच्छा नसून सुद्धां तिला धनगुप्ताबरोबर जावें लागलें.

तिघे बाहेर आले. राजद्वाराजवळ तीन घोडे तयार होते. त्यांत एक घोडा देवव्रताचा होता. मालावतीनें पंचकल्याणी घोड्यास ओळखलें. ती चटकन त्या घोड्याजवळ जाऊन उभी राहिली. त्यानंतर मंत्री व धनगुप्त दुसऱ्या दोन घोड्यांवर बसले. अशा तऱ्हेनें तिघे जण फिरावयास निघाले.

राजपथावरून तिन्ही घोडे चालले होते. तेव्हां धनगुप्ताला आपलें कौशल्य दाख-विण्याची दांडगी इच्छा झाली. त्यानें आपला घोडा भरधांव सोडला. मंत्री दिवसभराच्या कामानें थकला होता. म्हणून

तो हुलक्या देतच घोड्यावरून चालला होता. मंत्र्याचा घोडा हळू हळूं राजपथावरून चालला होता. पण पंचकल्याणी मात्र ओळखीची पाऊल वाट लागतांच त्या वाटेनें जाऊं लागला व सरळ तो आपल्या मालकाच्या घरा समोर येऊन उभा राहिला. घोडा थांबताच मालावती भानावर आली. ती थोडी गोंधळली.

आपल्याच घोड्यावर बसून आलेल्या मालावतीला पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. त्यानें जवळ येऊन मालावतीला विचारलें कीं इतक्या अपरात्री ती येथें कशी आली ?

देवव्रताला पाहून तिला फार आनंद झाला. ती म्हणाली–"मी मंत्र्याला बरोबर घेऊन धनगुप्ता बरोबर चांदण्यांत फिरावयाला निघाले होतें. वाटेंत त्या दोघांचे घोडे कोठें गेले मला समजलें नाहीं. मी कोठें जात आहें हें सुद्धां मला समजलें नाहीं. पण [illegible] आला. आतां मी येथून परत जाणार नाहीं."

अनायास चालून आलेली संधि देवव्रतानें फुकट घालविली नाहीं. त्यानें तेव्हांच पुरोहिताला बोलावून मालावतीशीं आपलें लग्न लावून घेतलें.

इकडे धनगुप्त परतला. मंत्री परतला. पण मालावतीचा पत्ता नाहीं. राजानें सर्व शहरांत तिचा शोध केला. पण कांहीं उपयोग झाला नाहीं. शेवटीं घोड्याच्या पावलांच्या अनुरोधानें राजानें देवव्रताकडे दूत पाठविले. तेथें मालावती होती. परंतु तो पर्यंत देवव्रताशीं तिचें लग्न झालें होतें. देवव्रत गरीब म्हणून आपणच त्याला हंसलों होतों. आतां आपल्याला तोच दरिद्री जांवई मिळाला म्हणून लोक नांवें ठेवणार. म्हणून राजानें आपलें अर्धें राज्य त्याला देऊन मोठ्या मानमरातबानें आपल्या घरीं बोलावून घेतलें.

चांदोबाचें आत्मचरित्र

मी कोणाचा कोण, केव्हां माझा जन्म झाला, हें सर्व मला कांहीं माहीत नाहीं.

मला समजूं लागलें तेव्हांपासून मी एकटाच आकाशांत भटकत आहें. मी आहें त्या जागीं आकाश अगदीं निरभ्र आहे. त्याचा रंग निळा नसून काळा आहे. तारे सदा चमकत असतात. येथें सूर्य हळू हळू चालत असल्या-सारखा भासतो. त्याच्या अंगांतून येणाऱ्या ज्वाळा आणि वादळें मला दिसतात.

आकाशांत सूर्य, इतर ग्रह व तारे फिरत असलेले मला दिसतात. एक पृथ्वी काय ती एका जागीं स्थिर उभी असलेली दिसते. सूर्य आला कीं पृथ्वीचें दर्शन मला घडत नाहीं; नसला म्हणजे पृथ्वीचाच उजेड चहूंकडे पसरत असल्यासारखा भासतो.

सूर्यास्तापासून सूर्योदयापर्यंत माझी रात्रच असते ही गोष्ट तुम्हांला माहीत आहे का? ठीक मध्यरात्रीच्या सुमारास गोल पृथ्वी चमकूं लागते. सूर्योदय होऊं लागला म्हणजे पृथ्वीचा अर्धा भाग काळोखांत अदृश्य होऊं लागतो. सूर्योदयापासून सूर्यास्तापर्यंत माझा दिवस असतो. मला ठीक दुपारीं पृथ्वी दिसत नाहीं. क्वचित कधीं कधीं दुपारीं सुद्धां मला पृथ्वी दिसते. कारण सूर्य पृथ्वीच्या आड निघून जातो.

आणि मध्य रात्रीच्या वेळीं समोर प्रकाशणारी भूमि अंधुक होऊं लागली कीं मला भीति वाटूं लागते. मी स्वतःच पृथ्वी आणि सूर्य यांच्या मध्यें आडवा येतों आणि माझीच सांवली पृथ्वीवर पडते. पण मी बाजूला सरकून चालूं लागलों म्हणजे पुन्हां पृथ्वी चमकूं लागते.

* * *

एकदां कांहीं ऋषी व मुनींशीं माझी गांठ पडली. मी त्यांना नमस्कार केला आणि विचारलें–"मुनिश्रेष्ठ! मी कोण, कोणाचा

माझा जन्म केव्हां व कसा झाला, सांगाल तर फार कृपा होईल. तेव्हां त्यांनी माझा जन्मवृत्तांत असा सांगितला :–

"एकदां देव व दानव दोघांनी मिळून अमृतासाठी क्षीरसागराचें मंथन केलें. समुद्राचें मंथन म्हणून त्यांनी मंदर पर्वताची रवी आणि वासुकीची दोरी केली. दुर्दैवानें अमृतापूर्वी हलाहल विषच निघालें. पण नीलकंठ शंकरानें सर्व हलाहल पिऊन टाकलें व जगाला वांचविलें.

"समुद्रमंथनाच्या वेळीं लक्ष्मी, कौस्तुभ, वगैरेंबरोबर मी, हलाहल आणि शेवटीं अमृत निघालें. चंद्रा, तूं अमृताचा भाऊ व पृथ्वीच्या पोटीं जन्माला आलेला. म्हणून भूमीवरच्या रहिवाश्यांचा फार आवडता झालास."

क्षीरसागरांतून अमृत निघाल्याबरोबर देव आणि दानव त्याकरितां आपसांत भांडूं लागले. म्हणून देवांचा मित्र विष्णु हा मोहिनीचें रूप घेऊन तेथें आला. त्यानें दोघांना सांगितलें. अरे, भांडतां कशाला? असा वधूं ओळीनें. एका बाजूला देव बसले व एका बाजूला दानव बसले. मोहिनीनें प्रथम देवांना अमृत पाजयला सुरवात केली. आपली पाळी येई पर्यंत कदाचित अमृत संपून गेलें तर, असा विचार करून राक्षसांच्या पंक्तींत बसलेला राहू उठला व हळूच देवांच्या पंक्तींत जाऊन बसला. मी शेजारीच होतों. मी खुणेनें विष्णूला सांगितलें. त्यानें तावडतोब राहूला ओळखलें. त्याला राग आला व त्यानें सुदर्शन चक्रानें राहूचा शिच्छेद केला. राहू मेला परंतु अमृत तोंडांत पडल्यामुळें त्याचें डोकें जिवंत राहिलें. माझ्यामुळेंच तो प्रसंग ओढवला याची आठवण करून सुडाच्या भावनेनें तो मला आजपर्यंत वेळों वेळीं ग्रसतो. परंतु मी त्याला कधीं पाहिलेलें

नाहीं. म्हणे राहू मला ग्रसतो तेव्हां मी आपल्या पृथ्वी मातेला दिसत नाहीं. माझ्या भाच्यांना, म्हणजे तुम्हांला जेव्हां वाटतें कीं राहूनें मला ग्रसलें आहे तेव्हां मला सुद्धां ऐन दुपारीं सूर्याचें दर्शन होत नाहीं. असो.

पण ऋषी व मुनींनीं माझा जो जन्म वृत्तांत सांगितला तो मी खोटा कसा म्हणूं? पृथ्वीच माझी आई असावी नाहीं तर मी तिच्या भोंवती फिरत कां बसलों असतों? मला पाहाल्याबरोबर तिचें हृदय उचंबळून येतें व ती समुद्राच्या लाटांच्या रूपानें आपले हात पुढें करते.

माझ्या आयुष्यांतली एक गमतीदार गोष्ट ऐका,–एकदां गणनायक गजानन अगदीं ओ येई पर्यंत मोदक खाऊन आपल्या वडिलांकडे निघाला. पोटाच्या भारानें त्याचे पाय लटलटत होते. मी तें पाहिलें व आवरलें नाहीं म्हणून हंसलों. गणपतीला त्याचा फार राग आला. त्यानें आईकडे जाऊन माझ्या विरुद्ध तक्रार सांगितली त्या पार्वती माउलीचें हृदय कळवळून आलें. तिनें रागाच्या भरांत मला शाप दिला कीं माझें तोंड पाहणारांवर चोरीचा आळ येईल.

तें ऐकून देव घाबरले. जाऊन पार्वतीच्या पायां पडले आणि म्हणाले–"जगदंबे! असा कोप करून कसें चालेल? चूक झाली, माफ कर!" तेव्हां पार्वती म्हणाली–"माझा शाप मी परत घेऊं शकत नाहीं. पण एवढा बदल करतें कीं गणेश चतुर्थीला जो

कोणी चंद्राचें तोंड पाहील त्याच्यावर चोरीचा आळ येईल.

पुढें कृष्णानें गणेशचतुर्थीच्या दिवशी चंद्रोदयानंतर चंद्राचें तोंड पाहिलें. म्हणून स्यमंतक मणी चोरी केल्याचा आळ त्याच्यावर आला. ती गोष्ट अशी :

एकदां सत्राजिताला सूर्याकडून स्यमंतक-मणी मिळाला. त्या मण्याचें असें वैशिष्ट्य

होतें की तो रोज दहा ओंजळी सोनें देत असे. कृष्णानें त्याच्याकडे तो मणी मागितला. पण त्यानें तो दिला नाहीं. पुढें सत्राजिताचा धाकटा भाऊ प्रसेन तो मणी घेऊन रानांत पळून गेला. रानांत त्याचें एका सिंहाशीं युद्ध झालें. त्यांत तो मारला गेला आणि सिंह तो मणी घेऊन पळून गेला. पुढें जांबुवानानें त्याचा वध करून तो मणी आपली मुलगी जांबवती हिला दिला.

परंतु चोरीचा आळ आला कृष्णावर. कृष्ण निर्दोषी होता. पण आळ आला. तो दूर व्हावा म्हणून खरा चोर कोण आहे याचा पत्ता लावणें त्याला भाग होतें. तो रानांत गेला. तेथें प्रसेन मरून पडला होता. तेथून सिंहाचीं पावलें जात असलेलीं त्याला दिसलीं. त्यांच्या अनुरोधानें तो गेला. तेव्हां त्याला एका जागीं सिंह मरून पडलेला दिसला. तेथून त्याला जांबुवानाचीं पावलें दिसलीं. त्यांच्या अनु-

रोधानें तो जांबुवानाच्या गुहेंत पोंचला. तेथें दोघांचें युद्ध झालें. त्यांत जांबुवानाचा पराभव झाला. जांबुवानानें कृष्णाला स्यमंतक मणी दिला आणि आपली मुलगी जांबुवती हिच्याशीं त्याचें लग्न लावून त्याच्याशीं सख्य करून घेतलें. स्यमंतक मणी कृष्णानें सत्राजिताला आणून दिला. खोटा आरोप केला, याचें प्रायश्चित्त म्हणून सत्राजितानें आपली मुलगी सत्यभामा हिच्याशीं कृष्णाचें लग्न करून दिलें. ऐकूण कृष्णावर आलेला हा आळ त्याच्या फायद्याचाच झाला.

* * *

माझें रूप पाहून तुला कुतूहल वाटतें, नाहीं का? तुमचे ते कवि! त्यांनीं मनाला वाटेल तसें माझें वर्णन केलें आहे. तशी माझी स्तुतीच केली आहे, म्हणा! क्वचित निंदा पण केली आहे. पण या निंदेमुळें माझी प्रशंसाच झाली आहे.

कित्येकांनीं आपल्या सुंदर बायकांच्या व प्रेयसीच्या मुखाला माझी उपमा दिली

आहे. कित्येकांनीं आपल्या लाडक्या मुलांना माझें नांव ठेवलें आहे. कित्येक राजवंश मलाच आपला मूळपुरुष मानतात.

माझ्या रंगा रूपावरून लोकांनीं अनेक कपोलकल्पित गोष्टी रचल्या आहेत. माझ्या तोंडावर जो काळा डाग आहे त्याच्यावरून देखील अनेक गोष्टी रचल्या गेल्या आहेत. त्यांत ससा लपून बसल्याची एक गोष्ट आहे. म्हणून मला शशांक असेंहि नांव पडलें.

परंतु मला ओळखण्याचा खरा प्रयत्न वैज्ञानिकांनींच केला आहे. ज्योतिष्यांनीं माझा मार्ग व वेग ओळखून गणितशास्त्राच्या आधारें बारा महिने, तिथि व वार निश्चित करून टाकले आहेत. एका वाराला माझें नांव पण दिलें आहे—सोमवार!

इतर ग्रह माझे मामा होत. कारण मी पृथ्वीचा मुलगा आणि पृथ्वी ही ग्रहांची बहीण. पण ज्योतिषी मला देखील एक ग्रह मानतात. तुमच्या जन्माच्या वेळीं मी ज्या नक्षत्राजवळ असतों तेंच नक्षत्र जन्मनक्षत्र होऊन जातें.

कित्येक वर्षें अभ्यास करून वैज्ञानिकांनीं पुष्कळ खरी माहिती मिळविली आहे. उदाहरणार्थ माझा व्यास २,१३६ मैल आहे व घेर ६७९५ मैल. तुमच्या पासून मी २ लाख मैलाहून जास्त अंतरावर आहें—वगैरे.

त्यांनीं कांहीं चुका केल्या आहेत व ते हळू हळू त्या सुधारत पण आहेत. त्यांना वाटत होतें कीं माझ्या अंगावर जे काळे डाग आहेत ते डोंगर असावेत व पांढरा रंग म्हणजे समुद्र असावा. त्यांनीं या डोंगरां समुद्रांना नांवें सुद्धां देऊन टाकली आहेत.

मोठमोठ्या दुर्बिणींच्या सहाय्यांनीं त्यांनीं मला पाहण्याचा प्रयत्न केला तेव्हां त्यांना

कळून आलें कीं माझ्यावर एक थेंब देखील पाणी नाहीं. पुढें त्यांनीं माझे फोटो काढले. तुम्ही माझे फोटो पाहिले असतीलच?

वैज्ञानिकांना माझ्या खऱ्या रूपाविषयीं माहिती मिळवायला फार त्रास झाला. मी आपल्या आईकडे कधीं पाठ फिरविली नाहीं. म्हणून मी पाठीकडून कसा दिसतों हें त्यांना कळलें नाहीं.

या अवधींत आणखी कित्येक गोष्टी सुरू झाल्या.

याविषयीं पुष्कळ बोलण्यासारखें आहे!

पुराण काळापासून मनुष्य प्रयत्न करीत आला आहे कीं त्याला सदेह स्वर्ग किंवा कैलास लोक पहावयास मिळावा. त्याला त्या प्रयत्नांत यश मिळालें कीं नाहीं, मला माहीत नाहीं. पण जी वस्तु सहजीं मिळत नाहीं तीच किती मोहक वाटते. कवींनीं माझ्या विषयीं म्हणूनच कित्येक काल्पनिक गोष्टी रचल्या आहेत. म्हणे त्यांचा कथानायक किंवा नायिका किंवा दोघं चंद्रलोकांत जाऊन आलीं आणि या गोष्टी वाचून लोक खूष होत आले आहेत.

पण या वैज्ञानिक युगानें क्रांति घडवून आणली. वैज्ञानिकांनीं १९५७ सालीं कृत्रिम ग्रह बनविला. तो पृथ्वीला प्रदक्षिणा घालूं लागला. तेव्हांपासून मला वाटूं लागलें आहे कीं माझे भाचे व भाच्या यांना मामाच्या घरीं जायला खास संधी मिळणार.

वैज्ञानिक चमत्कारांचें एक नवें पीकच जणूंकांहीं आतां सुरू झालें आहे. माझा एक भाऊ माझ्या आईकडून एक मदत

आणून मला देऊन गेला आहे. हा माझ्या भाच्यांकडून मला मिळालेला पहिला उपहार होय.

मी या आनंदांत निमग्न झालों होतों कीं माझा आणखी एक भाऊ रडत आला आणि मला एक प्रदक्षिणा घालून माझ्या पाठीचे फोटो काढून माझ्या आईकडे परत गेला. मला हें ऐकून आनंद झाला कीं ते फोटो तुमच्यापर्यंत पोंचले आहेत.

वैज्ञानिकांना ह्या गोष्टीचें मोठें आश्चर्य वाटत आहे कीं माझ्या मुखावर जें आहे तें पाठीवर नाहीं. पण तुम्हीच विचार करा, त्यांच्या हा खुळेपणा होता किंवा नाहीं. मुख आणि पाठ दोन्हीं एक असूं शकतील काय?

* * *

इकडच्या तिकडच्या गप्पा सोडून, मी आतां खरी मुद्द्याची गोष्ट सांगणार आहें. ठीक तेरा वर्षांपूर्वी माझ्या नांवानें "चन्दामामा" म्हणून एक मुलांचें मासिक काढण्यांत आलें. (आठ वर्षांपूर्वी "चांदोबा" मराठींत सुरू झाला.) या मासिकामुळें मी आतां तुमच्या किती जवळ आलों आहें. आपल्या या चांदोबाच्या वाढदिवसाच्या वेळीं मी आपलें हें आत्मचरित्र सांगण्याचें ठरविलें व तें आतां सांगितलेंच आहे.

मला या गोष्टीची पूर्ण जाणीव आहे कीं रॉकेटच्या मदतीनें तुमच्यापैकीं अनेक माझ्या जवळ येण्याचीं स्वप्नें पहात असणार. पण घाई करूं नका. तो दिवसहि उजाडेल, तुम्ही मामाच्या घरीं खुशाल येऊं जाऊं शकाल. तो दिवस जवळ यावा म्हणून वैज्ञानिक अहोरात्र प्रयत्न करीत आहेत. तोंपर्यंत हें "चन्दामामा" म्हणजे 'चांदोबा' मासिक तुमचें मनोरंजन करीत राहील.

बबीची बाहुली

"आईग, मला बाहुली पाहिजे. मी भातुकली खेळणार आहें." बबीनें लडिवाळपणानें आपल्या आईच्या कंबरेला विळखा घालीत म्हटलें.

"बाळे! ह्या आपल्या खेडेगांवांत कुठल्या आल्या आहेत बाहुल्या. दिवाळीला तुझी अक्का येईल ना? तेव्हां सांगूं आपण तिला बाहुली आणावयाला." आईनें सांगितलें.

"दिवाळीला अजून किती दिवस आहेत?" बबीनें विचारलें.

"अजून पांच महिने आहेत." आई म्हणाली.

"पांच महिने. आणि तो पर्यंत खेळायला खेळणींच मिळणार नाहीत?" बबीला फार

वाईट वाटलें. ती हिरमुसल्यासारखी एका बाजूला जाऊन बसली. तिनें शेजारच्या शामाला बाहुलाबाहुली घेऊन खेळतांना पाहिलें होतें.

शामाचे वडील सावकार होते. ते जेव्हां शहर गांवीं गेले तेव्हां येतांना आपल्या मुलीसाठीं एक मोठा बाहुला घेऊन आले. त्याचें किती कौतुक? पहिल्या दिवशीं तर शामानें तो कोणाला दाखविलाच नाहीं. दुसऱ्या दिवशीं मात्र तिनें आपल्या मैत्रिणींना बोलावून तो दाखविला. आणि तेव्हां पासून ती तो घेऊन सर्वकडे मिरवीत फिरत राहिली.

बबीनें तो कालच पाहिला. शामानें त्याला सर्व कपडे घालून, बूटमोजे घालून छान सजवला होता. त्याचा चेहेरा हंसरा होता. हंसतांना पांढरे शुभ्र बारीक बारीक दांत दिसत होते. त्याचा रंग गोरा होता आणि गाल आणि ओठ गुलाबाच्या फुला

पालटणारें चित्र

विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला. झाडावरचें शव काढून खांद्यावर टाकलें आणि स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां वेताळ संवयीप्रमाणें बोलूं लागला. म्हणाला—"राजा, या जगांत कोणाच्या मनांत काय असतें कोणी सांगूं शकेल काय! पण नागध्वजानें आपल्या बायकोचें सौंदर्य कमी कमी होत जावें असा हट्ट कां धरावा हें मला कळत नाहीं. तुझा थकवा दूर व्हावा म्हणून मी तुला त्याची गोष्ट सांगणार आहें. ऐक," वेताळानें गोष्ट सांगावयास सुरवात केली—

एकदां उज्जयनीच्या राजाकडे नागध्वज नांवाचा खजीनदार होता. तो स्वभावानें फार सज्जन व उदार मनाचा होता. म्हणून गांवांत सर्व लोक त्याला फार मान देत असत. परंतु त्यासा गृहसुख नव्हतें. कारण

वेताळाच्या गोष्टी

त्याची बायको फार अशक्त व रोगी होती. घरांतलें काम पाहणें तर दूरच, नवऱ्याशीं चार घटका हंसत खेळत बोलण्याची शक्ति देखील तिच्या अंगांत नव्हती. पुढें कांहीं दिवसांनीं ती वारली.

पहिल्या लग्नामुळें संसारसुख लाभलें नाहीं, तर दुसऱ्या लग्नानें कोठें लाभणार असा विचार करून तो विरक्त मनानें राहूं लागला.

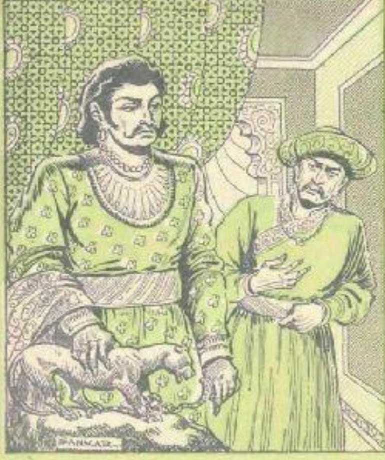
एकदां तो दरबारच्या कामानेंच परगांवीं गेला होता. एका सरदाराच्या घरीं तो उतरला होता. त्या सरदाराच्या बहिणीनें त्याचें सर्व प्रकारें आदरातिथ्य केलें. तिचें नांव चंद्रसेना होतें. चंद्रसेनेची ती सेवा वृत्ति पाहून नागध्वजाच्या मनांत लग्नाविषयीं विचार पुन्हां डोकावूं लागले. बोलणें काढल्या बरोबर चंद्रसेनेच्या भावानें व चंद्रसेनेनें होकार दिला. सुमुहूर्तावर दोघांचें लग्न झालें आणि नागध्वज चंद्रसेनेसह राजधानींत परतला.

नागध्वजाचें लग्न झालेलें ऐकून त्याच्या मित्रमंडळींस आनंद झाला. त्यांनीं त्याचें अभिनंदन केलें. कारण चंद्रसेना पहिल्या बायकोहून रूपानें फारच सुंदर आणि सुशील

होती. संसार सुखाला पारखलेल्या मनांत पुन्हां आराम वाटला. नागध्वजाचें मन संगीत, चित्रकला वगैरे ललितकलांकडे वळलें. चित्रकार, गवई, कवि वगैरे त्याच्या घरीं नित्य येऊं लागले. हा पालट होण्यास मुख्य कारण चंद्रसेना होती.

नागध्वजाच्या चित्रकार मित्रमंडळींत शिवानंद नांवाचा एक चित्रकार होता. तो फार प्रसिद्ध चित्रकार होता. त्यानें नागध्वजाची परवानगी घेऊन चंद्रसेनेचें एक सुंदर चित्र तयार केलें. पाहणारांस तें चित्र वाटत नसून चंद्रसेनाच समोर बसली आहे

असें वाटे. शिवानंदनें तें चित्र नागध्वजाला उपहार म्हणून दिलें. आपल्या प्रिय पत्नीचें तें सुंदर चित्र पाहून नागध्वज फारच खूप झाला. तो चित्राजवळ उभा राहिला म्हणजे त्याला वाटे चंद्रसेनाच जवळ बसली आहे.

नागध्वजाला संसार सुख स्वर्गीक सुखाहून जास्त मिळूं लागलें होतें. दहा वर्षें आनंदानें लोटलीं. त्यानें राज्याची इमानें इतबारें सेवा केली म्हणून खूष होऊन राजानें त्याला पंत प्रधान नेमलें. चंद्रसेनेच्या पायगुणानेच आपल्याला हें सुख मिळालें असें नागध्वजाला वाटत असे.

परंतु हें सुख देवाला फार दिवस पाहवलें नाहीं. चंद्रसेना एकाएकीं आजारी पडली व या जगाचा कायमचा निरोप घेऊन निघून गेली. डोक्यावर वीज पडल्यासारखें झालें नागध्वजाला. त्याच्या मित्र मंडळींनीं त्याला तीर्थयात्रा करून येण्याचा सल्ला दिला. कांहीं दिवस मन रमेल व मनःशांति लाभेल असा विचार करून नागध्वज तीर्थयात्रेला निघाला. तीन वर्षें पायीं प्रवास करून काशी रामेश्वराची यात्रा केली.

घरीं आल्यावर त्यानें चंद्रसेनेचें चित्र पाहिलें. त्या चित्रांत कांहीं पालट न झालेला पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. या तीन वर्षांत त्याच्या पत्नीचें रूप कसें बदललें नाहीं याचें त्याला आश्चर्य वाटलें. त्याच्या मनांत त्याच्या पत्नीचें एक निराळेंच रूप त्याला दिसत होतें.

त्यानें शिवानंदला बोलावून विचारलें– "मित्रा ! या चित्रांत गेल्या तीन वर्षांत फरक कसा नाहीं झाला बुवा ? अरे, माझ्या बरोबर चंद्रसेनेनें तीर्थयात्रा केली. तिच्यांत जो फरक झाला आहे तो माझ्या मनाला माहीत आहे. तूं काय वाटेल तें कर आणि या तीन वर्षांत घडून आलेला पालट चित्रित कर."

शिवानंदला फार आश्चर्य वाटलें. चंद्रसेनेचें इतकें सुंदर चित्र बिघडवून टाकण्यांत नागध्वजाचा काय हेतु आहे हें त्याला कळेना. म्हणून तो नागध्वजाला म्हणाला– "मित्रा ! चित्राचा वयाशीं काय संबंध ? तुझी बायको जिवंत असती तर तिच्यांत पालट अवश्य झाला असता. पण हें तर तिचें चित्र आहे."

"चंद्रसेना या जगांत नाहीं हें मला कळतें. पण ती एक क्षणभर देखील माझ्या पासून निराळी राहालेली नाहीं. ती नित्य माझ्या मनांत वसत आहे. तिनें माझ्याबरोबर तीर्थयात्रा केली व तीर्थयात्रेचा परिणाम माझ्याबरोबर तिच्यावर देखील झालेला मी पाहिला आहे. हें चित्र म्हणजे तिचें जुनें रूप आहे. तुझें माझ्यावर खरोखरच प्रेम असेल तर तूं तेवढा फरक मात्र दाखविण्याचा प्रयत्न कर." नागध्वज म्हणाला.

नागध्वजाचा हा हट्ट शिवानंदला बिलकुल आवडला नाहीं. परंतु आपल्या मित्राचें मन राखण्यासाठीं चंद्रसेनेच्या चेहऱ्यांत त्यानें थोडा फरक दाखविला. तिच्या चेहऱ्यांत आतां सौंदर्याबरोबर एक तऱ्हेचें

पावित्र्य झळकूं लागलें. नागध्वजाला तें चित्र फार आवडलें.

पुढें कांही दिवसांनीं नागध्वजाला राज्य-कार्यासाठीं परदेशीं जावें लागलें. परदेशाहून परत यायला त्याला पांच वर्षें लागलीं. घरीं परत आल्यावर त्यानें सर्वांत प्रथम आपल्या बायकोचें चित्र पाहिलें. त्यांत त्याला कांहींच फरक झालेला दिसला नाहीं. तें पाहून त्याला फार फार वाईट वाटलें. हा त्याचा निव्वळ भ्रम होता. पांच वर्षांत आपली बायको फारच बदललेली असणार. कल्पनेनें त्यानें आपल्या बायकोचें एक चित्र

डोळ्यापुढें उभें केलें होतें. तें चित्र या चित्रांत दिसेपर्यंत त्याला चैन पडेना.

त्यानें पुन्हां शिवानंदला बोलाविलें व आपल्या कल्पनेप्रमाणें चित्रांत फरक करण्यास सांगितला. शिवानंदनें आपल्या वेड्या मित्राला समजावून सांगणें व्यर्थ आहे असें समजून चित्रांत फरक करून द्यायला सुरवात केली. त्याच्या मताप्रमाणें चित्र बिघडून गेलें होतें. पण नागध्वजाला तेंच चित्र आवडलें. कांहीं दिवसांनीं तो आपल्या बायकोच्या सहवासांत राहण्याची आशा ठेवून स्वर्गलोकीं गेला.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून विचारलें– "राजा, मला हें कळत नाहीं कीं नागध्वजानें आपल्या बायकोच्या चित्रांत दोन वेळीं पालट करून आपल्या वेडेपणाचें प्रदर्शन कशाला करावें. तिच्यावर त्याचें प्रेम होतें का? होतें तर चित्रांतलें सौंदर्य कमी करण्यांत त्याचा काय हेतु होता. उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीत आहेच. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायावर आदळतील."

विक्रमार्क म्हणाला–"नागध्वजाचें चंद्रसेनेवर अप्रतीम प्रेम होतें यांत यत्किंचितहि शंका नाहीं. त्याचें तिच्या गोड स्वभावावर प्रेम होतें तिच्या रूपावर नव्हतें. तिच्या स्वभावांत जितका फरक झाला त्याहि पेक्षां जास्त फरक तिच्या रूपांत झाला होता. वयाबरोबर रूप सौंदर्य कमी होत जातें पण सौंदर्य वाढत जातें. स्वभाव म्हणूनच त्यानें त्या चित्रांत तसा पालट करून दाखविण्याचा हट्ट धरला. तो पालट चित्रांत दिसून आल्यावर त्याच्या मनाचें समाधान झालें."

राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ शवाबरोबर नाहींसा झाला व झाडावर जाऊन लटकूं लागला.

जें होतें तें बऱ्यासाठीं

सूचौ नगरापासून दहा मैलावर एक मोठें सरोवर होतें. त्यांत अनेक बेटें होतीं. पूर्वे कडील बेटाला पूर्वी तुंगतिंग व पश्चिमेकडील बेटाला पश्चिमी तुंगतिंग अशीं नांवें होतीं. दोन्हीं बेटें सरोवराच्या मध्य भागीं होतीं.

पश्चिमेकडील बेटांत कावोंत्सान नांवाचा एक धनी जमीनदार राहात असे. त्याला एक मुलगा व एक मुलगी होती. मुलीचें नांव चियुफान्ग असें होतें. त्यानें आपल्या दोघां मुलांना शिक्षण देण्यासाठीं एक शिक्षक नेमला होता. चियुफान्ग विद्याभ्यासांत फार हुशार निघाली. तिनें शिवण काम, कशीदा काढणें, संगीत, नृत्य वगैरे विद्या सुद्धां अवगत करून घेतल्या.

मोठी झाल्यावर तिच्या लग्नाची काळजी तिच्या बापाला वाटूं लागली. आपल्या लाडक्या मुली जोगता वर मिळावा म्हणून बापानें खूप खटपट सुरू केली. तो लग्नासाठीं पाण्यासारखा पैसा खर्च करण्यास तयार होता. पण मुली जोगताच रूपवान शीलवान व विद्वान वर मिळावा म्हणून त्यानें जागोजागीं दूत पाठविले.

चियुन्फांगचें रूप व बुद्धिमता ऐकून दूर दूरचे लोक तिच्या बापाकडे येऊं लागले. कावोनें मध्यस्थी करणाऱ्या लोकांना सांगितलें कीं तुम्ही वराचें किती वर्णन केलेंत तरी वराला प्रत्यक्ष डोळ्यांनीं पाहिल्या शिवाय मी आपल्या मुलीचा हात त्याच्या हातांत द्यायला तयार होणार नाहीं. कावोनें कित्येक लोकांना असें सडेतोड उत्तर देऊन परत पाठविलें.

सूचौ एका जवळच्या गांवीं चियेनचिंग नांवाचा एक तरुण रहात असे. तो फार गरीब होता. परंतु रूपानें फार सुंदर आणि

हुशार होता. त्याचे वाडवडील पण प्रख्यात विद्वान होते. आईवडील लहानपणींच वारल्यामुळें त्याला अत्यंत कष्टानें आपला विद्याभ्यास पुरा करावा लागला. गरिबीमुळें त्याचें लग्न होऊं शकलें नाहीं. नशिबानें येन चुन नामक त्याच्या एका नातेवाइकानें त्याला आपल्या घरीं आश्रय दिला आणि त्याला विद्याभ्यासाला जी मदत हवी होती ती दिली होती.

येन चुन व चियेन चिंग दोघे समवयस्क होते. येन वयानें थोडा मोठा होता म्हणून त्याला चियेन चिंग 'अण्णा' म्हणत असे. येनचें सुद्धां लग्न झालें नव्हतें. त्याच्याजवळ अलोट पैसा होता. पण त्याला विद्येचा गंध बेताचाच होता व रूप देखील बेताचेंच होतें. मग कोण मुलगी देणार? सुंदर सुंदर कपडे घालून तो आरशा समोर उभा राही व विचार करी माझ्या रूपावर भाळणार नाहीं अशी रूपावती या जगांत कोण असणार!

येन व चियेन दोघे स्वभावानें अगदीं निराळे होते. पण त्यांचें परस्परांवर फार प्रेम होतें. चियेन आपल्या अन्नदात्याच्या शब्दाला मान देत असे. चियेन हुशार होता व विद्वान होता म्हणून येन त्याच्या सल्ल्यानें सर्व कामें करी.

येनचा यू नांवाचा नातेवाईक पश्चिमी बेटावर व्यापारासाठीं गेला होता. त्यानें चियुफांगच्या सौन्दर्याचें वर्णन ऐकलें पूर्वी द्वीपावर आल्यावर त्यानें येनच्या समोर तिखट मीठ लावून चियुफांगच्या रूपाचें वर्णन केलें. येननें तें वर्णन ऐकून तिच्याशींच लग्न करण्याचें मनाशीं ठरविलें व यूला म्हणाला—

"तुम्ही पश्चिमी बेटावर जाऊन चियु-फांगच्या वडिलांना भेटून हें लग्न ठरवून

या. काय वाटेल तो खर्च झाला तरी चालेल. तुम्हांला मी आजपर्यंत जें कर्ज दिलें आहे तें फेडण्याची सुद्धां गरज नाहीं. उलट मी तुम्ही मागाल तें बक्षीस तुम्हांला देईन."

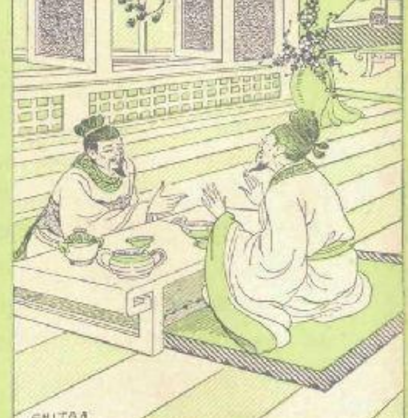
"तुम्हांला वाटतें तेवढें हें सोपें काम नाहीं. काबो कोणाच्या थापांवर विश्वास करीत नाहीं. मुलाला पाहिल्याशिवाय मुलगी देणार नाहीं असें सांगून त्यानें कित्येकांना परत पाठविलें आहे." यू म्हणाला.

"तर चला, मी येतों तुमच्याबरोबर दोघे जाऊं!" येन म्हणाला.

यू मनांत म्हणाला—"तुझ्यासारख्याला आपली मुलगी देण्यापेक्षां मुलीचा गळा दाबून मारणें पसंत पडेल काबोला!" पण उघड एवढेंच म्हणाला—"चांगल्या रूपवान मुलांना त्यानें नकार दिला आहे!"

"तर मग तुम्हीच माझ्या वतीनें जाऊन लग्न ठरवून या. तुमच्या चातुर्याची ही परीक्षा आहे असें समजा. प्रयत्न करून पहा. तुम्हांला खात्रीनें यश येईल." येन म्हणाला.

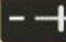
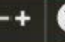
येनच्या उपकाराखालीं दबलेला यू पश्चिमी बेटाकडे निघाला. त्याच्याबरोबर

येननें आपल्या दोघां विश्वासू नोकरांना पाठविलें.

काबोनें येनचें तोंडी वर्णन ऐकून म्हटलें—"तूं म्हणतोस तसा तो मुलगा विद्वान व हुशार असेल तर आपली मुलगी द्यायला मला कांहींच हरकत नाहीं. परंतु रीतीप्रमाणें मुलाला एकदां पाहिल्याशिवाय मी शब्द कसा देऊं? म्हणून त्याला एकदां घेऊन ये."

"पण मी सांगूं का हा मुलगा म्हणजे पुस्तकांचा किडा आहे. पुस्तकें सोडून कोठें जाईल तर शपथ. या शिवाय तो फार अभिमानी आहे. मुलीच्या बापाकडे का

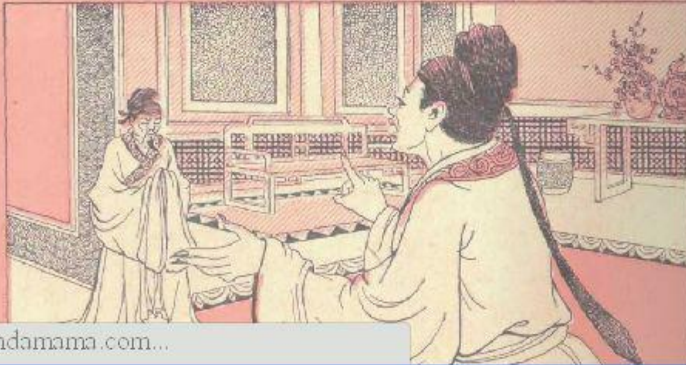

मी जाणार ? त्यांनीं पाहिजेतर यावें पाहायला, असें म्हणतो तो." यूनें थाप दिली.

"असें असेल तर मीच येतों पाहायला. इतक्या विद्वान माणसाला पाहण्यासाठीं बोलावणें बरोबर होणार नाहीं. माझ्या मुलीला विद्वान व रूपवान मुलगा मिळाल्यावर आणखी काय पाहिजे ? मी तावडतोड लग्न ठरवून टाकीन. जांवयाला पाहिजे तितका पैसा देण्याची शक्ति माझ्यांत आहे." काबो म्हणाला.

यू घाबरला. काबोनें स्वतः येऊन येनला पाहिलें तर काम बिघडणार. म्हणून तो म्हणाला–"पण तुम्हांला एवढी तसदी घेण्याची काय गरज ? जांवई किती मोठा असला तरी लग्नापूर्वी त्यानें सासऱ्याला मान दिलाच पाहिजे. मी त्याला बोलावून घेऊन येतों." असें सांगून यूनें तेथून पाय काढला.

यूनें येऊन सर्व वर्तमान सांगितलें. तें ऐकून येनचे पाय गारठले. त्यानें आपल्या विश्वासू नोकरांना बोलावून विचारलें. ते म्हणाले–"यू म्हणतो तें सर्व खरें आहे." नंतर त्यानें विचार करून एके दिवशीं यूला बोलाविलें आणि म्हणाला–

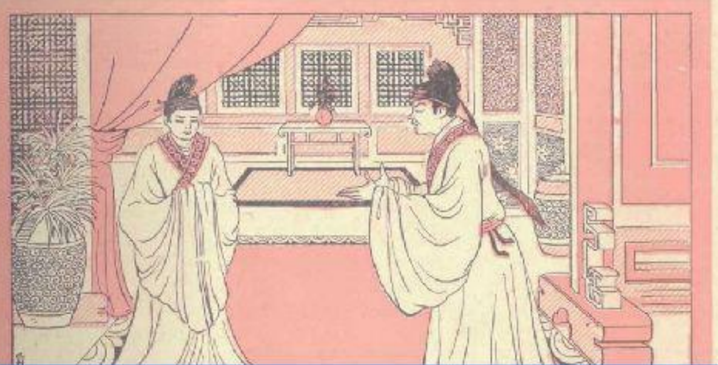
"मी म्हणतों, माझा एक भाऊ आहे. तो सुंदर आहे, सुशिक्षित व विद्वान आहे. माझें नांव सांगून तुम्ही त्याला घेऊन गेलात तर कांहीं हरकत आहे का ? मुहूर्त वगैरे ठरवून मला निरोप पाठवा. ऐन वेळीं मी येऊन बोहल्यावर उभा राहीन. लग्न लागल्यावर त्यांना कळलें तरी हरकत नाहीं. कोण काय करूं शकेल ?" येननें सुचविलें.

"पण तुमचा भाऊ या गोष्टीला कबूल आहे का ? विचारून पहा !" यू नें शंका केली.

"कां नाहीं ? इतके दिवस मी त्याला पोसलें तें उगीचच का ? तो माझ्या शब्दा बाहेर जाणार नाहीं." येन म्हणाला.

त्यानंतर त्यानें चियेनला बोलावून त्याला जी कामगिरी करावयाची होती ती नीट समजावून सांगितली व म्हणाला–"माझ्या उपकाराची फेड तूं या रूपानें करूं शकशील अशी माझी खात्री आहे."

चियेन म्हणाला–"तुझ्या आज्ञेप्रमाणें वागायला मी तयार आहे. प्रश्न एवढाच आहे कीं जें काम साधण्यासाठीं आपण हा प्रयत्न करणार तेंच बिघडलें तर !"

"तुला मुलीचा बाप ओळखत नाहीं. तसा तो मला देखील ओळखत नाहीं. जर बिंग बाहेर आलें तर मध्यस्थी करणारा यू तोंडघशी पडेल." येन म्हणाला.

चियेनला त्यानें उत्तमोत्तम रेशमी वस्त्रें दिलीं. चियेन जात्याच सुंदर होता. तीं वस्त्रें घातल्यावर त्याचें सौंदर्य जास्तच खुलून दिसूं लागलें. यू त्याला घेऊन नावेंत बसून पश्चिमी बेटावर गेला आणि कावोच्या घरीं पोंचला. चियेनचें रूप लावण्य पाहून कावो फार खूष झाला. म्हणाला—"अगदीं अनुरूप असाच वर मुलीला मिळाला आहे. मी अगदीं निराश झालों होतों. पण देवानेंच जणुं कांहीं याला पाठवून दिलें आहे."

कावोनें मुलाच्या विद्वत्तेची परीक्षा घेण्यासाठीं आपल्या मुलीच्या गुरूला बोलाविलें. चियेननें निरनिराळ्या पुस्तकांतील उतारे ऐकवून त्याला अगदीं गुंगवून सोडलें. तेव्हां त्यानें मालकाला सांगितलें कीं दांडगा पंडित दिसतो आहे मुलगा.

कावोला तें ऐकून डोक्यावरचें ओझें कमी झालें असें वाटलें. मुलीनें स्वतःच्या डोळ्यांनीं आपल्या होणाऱ्या पतीचें रूप पाहिलें व आपल्या भाग्याचे आभार मानले.

कावो यूला म्हणाला—"खरोखरच मुलगा फार चांगला आहे. आतां ठरवा मुहूर्त वगैरे आणि पुढच्या तयारीला लागा."

काम झाल्यावर यू चियेनला घेऊन परत पूर्वी बेटावर आला. येनच्या आनंदाला पारावार नव्हता. त्यानें लग्नाचा मुहूर्त ठरवून मुलीकरितां साखरपुडा म्हणून उंची वस्त्रें व दागिने पाठविले.

त्या काळीं चीन देशाच्या त्या भागांत अशी रीत होती कीं मुलीची आई मुलाच्या घरीं आपल्या मुलीला घेऊन जाई तेथें तिचें लग्न लावून देई. परंतु कावोची इच्छा

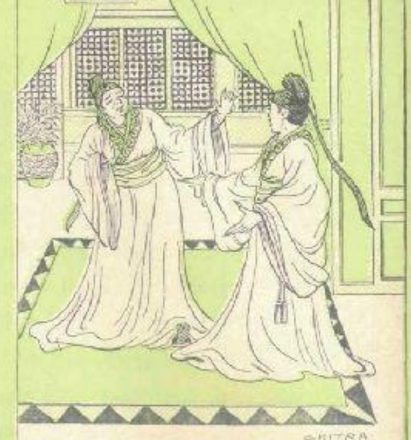
होती कीं लग्न त्याच्या घरीं व्हावें. लोकांनीं येऊन त्याचें वैभव पहावें. त्याची स्तुति करावी. असा विचार करून त्यानें निरोप पाठविला कीं लग्न पश्चिमी बेटावरच व्हावें. खर्चाची सर्व जबाबदारी वधूपक्षावरच राहील.

निरोप आल्यावर येन म्हणाला—"आतां कांहीं सुटका दिसत नाहीं. इच्छा असो किंवा नसो, जावें हें लागणारच.

यू म्हणाला—"प्रसंग मोठा कठीण आहे. चियेनला सर्व लोकांनीं पाहिलेलें आहे. त्याच्या जागीं दुसरें कोणी उभें राहल्यावर खास ओरडा होणार. मारामारी पर्यंत पाळी आली नाहीं तर आश्चर्य. माझें डोकेंच उडेल. तुमच्यावर जो प्रसंग ओढवेल तो देवच जाणे. लग्न देखील मोडेल."

"हें सर्व तुझ्या मूर्खपणानें झालें आहे. चियेनच्या ऐवजीं मी गेलों असतों तर काय बिघडलें असतें? मी आपल्या सर्व लोकांना तयार रहावयास सांगतों. सलोख्यानें झालें तर ठीकच, नाहींतर बळजबरीनें जो कोणी डोकेंवर काढील त्याचें डोकें उडालेंच समज." येन म्हणाला.

तुमच्या दहा वीस लोकांना का तो भीक घालणार आहे. सर्व बेट त्याच्या

बाजूनें उभें राहाल्यावर तूं व तुझे लोक काय करूं शकणार? बळजबरीनें हें काम होणार नाहीं." यूनें सल्ला दिला.

येनला पुन्हां चियेनच्या मदतीची अपेक्षा करावी लागली. त्यानें बोलावून म्हटलें—"पुढच्या आठवड्यांत माझें लग्न आहे. पण तूं पूर्वीं गेला होतास म्हणून तुला याहि खेपेस जावें लागणार आहे."

"मागच्या खेपेस फक्त मुला मुलीला पाहण्याचेंच काम होतें. पण आतां प्रत्यक्ष लग्नाची गोष्ट आहे. तुझ्या ऐवजीं मी गेलों तर तें कसें बरें चालेल?" चियेन म्हणाला.

"तें सर्व खरें आहे. पण हें पहा, त्यांनीं तुला पाहिलें होतें. आतां जर मी तुझ्या ऐवजीं गेलों तर गैर समज होण्याचा संभव आहे. पण लग्न कार्य संपल्यावर तिला आपण सांगूं तसें वागावेंच लागेल." येन म्हणाला.

चियेनला या खेपेस सुद्धां जावेंच लागलें. त्यानें नवरदेवाचा पोशाख केला आणि वऱ्हाडाबरोबर पश्चिमी बेटाकडे निघाला.

मुलीच्या घरीं त्या दिवशीं नवऱ्या मुला करितां मोठ्या मेजवानीची तयारी केली गेली होती. ठरल्या मुहूर्तावर लग्न समारंभ संपला. मुलाबरोबर मुलीला पाठवून देण्याची वेळ आली. यूनें मुलीकडेच्या मानकऱ्यांना वस्त्रें दिलीं नोकरांचाकरांना इनाम व बक्षिसें वांटली.

निघण्याची सर्व तयारी झाली. तितक्यांत नावाडी धांवत येऊन म्हणाले—"आज निघणें अशक्य आहे. मोठें वादळ सुटलें आहे. या वादळांत प्रवास करणें बरोबर नाहीं." सर्वांना निराशा वाटली. परंतु गत्यंतरच नव्हतें. कावोनें सर्व वऱ्हाडी मंडळींना परत बोलाविलें आणि म्हणाला—"आज येथेंच रहा उद्यां वादळ संपल्यावर पाहिजे तर निघा."

दुसऱ्या दिवशीं तुफान कमी व्हायच्या ऐवजीं वाढूं लागलें. त्यांत बरफ पडूं लागलें. मुहूर्तावर निघणें शक्य झालें नाहीं म्हणून मुलाची राहण्याची व्यवस्था करावी लागली.

एका वृद्ध गृहस्थानें येऊन सूचना केली कीं जें होतें तें बऱ्यासाठींच होतें असें समजून पुढची तयारी करा. वऱ्हाडी मंडळी देखील या गोष्टीस कबूल झाली. पण चियेन व यू किंकर्त्तव्यविमूढ स्थितींत परस्परांचीं तोंडें पहात उभे राहिले. चियेननें विचार केला—"आपण या जाळ्यांत स्वतःला व्यर्थ ओढवून घेतलें. आतां पाय मागें घेणें देखील कठीण आहे. स्वतःचें असें कोणी जवळ नव्हतें सल्ला घ्यायला. आतां पर्यंत तो तोतया वर बनला होता. पण आतां प्रत्यक्ष वर होणें प्राप्त झालें होतें. त्याचें मन कचरूं लागलें. त्यानें यूला विचारावयाचें ठरविलें. पण तो तर खूप झिंगून पडला होता.

शेवटीं त्यानें स्वतः मुलीच्या वडिलांना येऊन निवेदन केलें—"घाई करण्याचें कारण नाहीं. हा मुहूर्त साधला नाहीं तर दुसरा मुहूर्त साधेल."

कावोनें चकित होऊन विचारलें—"कां बरें! हा मुहूर्त टळला नाहीं. मग पुढें कढलण्याचें

काय कारण ?" चियेनला उत्तर सुचलें नाहीं. जेवणें खाणें आटोपल्यावर एका सुंदर शयन गृहांत वरवाधूच्या झोंपण्याची व्यवस्था करण्यांत आली. चियेननें वधूकडे पाहिलें नाहीं कीं तिच्याशीं चार शब्द बोलला देखील नाहीं. तो पलंगावर एका बाजूला पडून राहिला.

तीन दिवस वादळ थांबलें नाहीं. चवथ्या दिवशीं वरवधूंना निरोप देण्यांत आला.

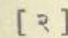
चियेन पळत पळत येनकडे गेला व घडलेलें सर्व वृत्त निवेदन केलें. वृत्त ऐकून येनला राग आला व त्यानें अविचारानें चियेनला बेदम बडविलें.

इतक्यांत कावोनें पुढें येऊन विचारलें— "आमच्या जांवयाला मारणारा तूं कोण उपटसुंभ्या ?" येननें वस्तुस्थिति मूर्खपणानें सांगून टाकली. त्यानें यूला धरून या फसवणूकीबद्दल खूप बडविलें. त्यानंतर येनच्या बाजूच्या लोकांचें कावोच्या बाजूच्या लोकांशीं युद्धच सुरू झालें. सुदैवानें त्याच वेळीं गांवचा न्यायाधीश पालखींत बसून तिकडून जात होता. त्यालें पालखी थांबवून भांडणाचें कारण विचारलें. त्यानें दोघांचें भांडण ऐकून न्यायनिवाडा दिला. येननें फसवून कावोच्या मुलीशीं लग्न करण्याचा घाट घातला होता म्हणून त्याला चवाठ्यावर कोरडे मारण्याची शिक्षा देण्यांत आली.

त्यानें चियेनला देखील दोषी ठरविलें. परंतु येनच्या हातचा मार मिळाल्यामुळें त्याला शिक्षा मिळाल्याचें सांगून न्यायाधिशानें त्याला निराळी शिक्षा सांगितली नाहीं.

नंतर न्यायाधिशानें कावोच्या मुलीचें चियेनशीं झालेलें लग्नच कायदेशीर आहे असा निवाडा दिला. कावोला आनंद झाला. तो आपल्या जांवयाला घेऊन पश्चिमी बेटावर गेला व त्याला घर जांवई करून घेतलें. चियेन व चियुफांगचा संसार सुखाचा झाला.

[२]

इराण फार मोठा देश आहे. त्यांत त्या वेळीं कास्विन, खुर्दिस्तान, लुरिस्तान, षलिस्तान, इस्फहान, शिराज, शबनकारा व तूनकैसल नांवाचीं आठ निरनिराळीं राज्यें होतीं.

ह्या देशांतील उत्तम जातीचे घोडे भारतांत सुद्धां पाठविले जात असत. ह्या देशांत गाढवांचा वापर फार मोठ्या प्रमाणावर केला जात असे. कारण त्यांचा खाण्याचा खर्च कमी पडत असे. येथील एकंदर रहिवासी दुष्ट व निर्दयच. म्हणून व्यापाऱ्यांना ह्यांच्या पासून त्रास होऊं नये म्हणून तारतरी राजांनीं अनेक नियम अणि सोई केल्या होत्या.

इराणमधील मुख्य शहरांत याज्द नांवाचें एक सुंदर शहर होतें. तेथें व्यापारहि फार मोठ्या प्रमाणावर चालत असे. कर्मान राज्य इराणच्या अगदीं सीमेवर होतें. याज्दहून येथें येण्यास सात दिवसांचा प्रवास करावा लागतो. येथील डोंगरांत हिऱ्याचे दगड खूप मिळत असत. त्यामुळें येथील कारागीर सुद्धां हुषार होते. ते हिरे काढण्यासाठीं सोईचीं अशीं तऱ्हेतऱ्हेचीं लोखंडी हत्यारें तयार करीत असत.

कर्मान राज्यांतील लोक शांत व परोपकारी आणि सरळ स्वभावाचे म्हणून प्रख्यांत होते. त्या राज्या विषयीं एक विचित्र गोष्ट

मार्कोपोलोच्या साहसपूर्ण सफरी

सांगतात. एकदां कर्मानच्या राजानें आपल्या राज्यांतील अनुभवी आणि वृद्ध लोकांना एकत्र बोलाविलें आणि म्हणाला—"आपल्या राज्याच्या आसपास असलेल्या पारस देशांतील लोक दुष्ट, कपटी व निर्दयी आहेत. पण आपल्या देशांतील लोक साधे, सरळ सज्जन कसे? ह्याचें काय कारण असावें?"

"हें काय विचारतां? ह्या मातींतच तो गुण आहे." वृद्धांनीं निवेदन केलें.

राजाच तो. त्याला पुरलें तेवढें. त्यानें लागलीच इस्फहान राज्यांत माणसें पाठविलीं आणि तेथून सात जहाजें भरून तिकडील माती मागविली. कांहीं खोल्यांतून ती पसरून दिली. त्यावर छान चांगलीं तरटें अंथरलीं. तो त्या खोल्यांतूनच आपल्या लोकांना मेजवान्या देऊं लागला आणि गम्मत अशी कीं जेवणें आटोपतां आटोपतांच लोक हमरातुमरीवर येत. एवंच गांवांतील वयोवृद्धांचें म्हणणें खरें ठरलें.

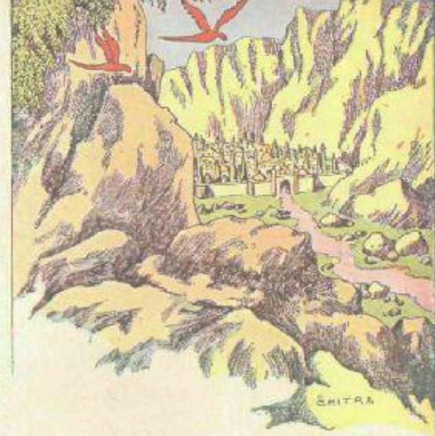
कर्मान शहरांपासून नऊ दिवसांच्या अंतरावर रुब्दर म्हणून एक देश होता. तेथें करौना जातीच्या डाकूंच्या टोळ्या राहात असत. ही जात तारतरी आणि भारतीय लोकांपासून उत्पन्न झालेली मिश्र जात होती.

अशा काळांत निग्रादार नांवाचा एक तारतरी दहा हजार फौज बरोबर घेऊन आर्मेनियाहून बदख्शान, पाशाय, काश्मीर मार्गानें दिल्वार राज्यांत त्यानें तेथील असिदीन नांवाच्या सुलतानाचा पराभव केला व स्वतः गादीवर बसला. त्यांच्याबरोबर ज्या भारतीय स्त्रिया होत्या त्यांच्यापासून जीं मुलें झालीं तींच करौना होत. असें म्हणतात कीं हे लोक मलबारांतून मंत्रविद्या शिकून आले होते आणि मंत्रबळानें दिवसा दवळ्या अंधार करून व्यापाऱ्यांना लुटत असत आणि अटकाव करणाऱ्यांना ठार करीत असत व ल्हानांना व दुबळ्यांना पकडून गुलाम म्हणून विकून टाकीत असत.

रुब्दार देश सुपीक होता. तेथें आपल्या उंटांना व खेचरांना चरण्यास सोडून तेथून हे लोक होर्मूज बंदरांत हिंदुस्तानी लोक येण्याची वाट पाहात बसत असत. कोणी प्रवासी ह्यांच्या तावडींतून सुटणें फार कठीण असे. मार्कोपोलो कसा तरी सुटला. परंतु त्याच्या बरोबर असलेल्या लोकांपैकीं कांहीं पकडले गेले आणि कांहीं मारले गेले.

होर्मूज बंदरांत फार मोठा व्यापार चालत असे. पण येथें उष्मा इतका होत असे कीं येथील लोक ढेकणाप्रमाणें तडफडून मरत असत.

कर्मानच्या उत्तरेकडील प्रवास फारच त्रासाचा असे. वाटेंत तीन तीन दिवस पाणी मिळत नसे. तेथून पुढें एक गुप्त नदी आहे. तेथून पुढें पुन्हां चार दिवस पाण्याचें नांव नाहीं. एवढा प्रवास केल्यानंतर कूनतान शहर लागत असे. येथून पुन्हां आठ दिवस प्रवास केला म्हणजे तूनकैन राज्य लागत असे. हें राज्य इराण देशाच्या उत्तर सरहद्दीवर होतें. येथें एक मोठें मैदान होतें. त्या

मैदानांत एकच एक मोठा वृक्ष होता. त्याच्या तिन्ही बाजूस जवळ जवळ शंभर मैल आणि एका बाजूस सुमारें दहा मैल एवढ्या अंतरावर दुसरें कसलेंहि झाडच नव्हतें. म्हणून ह्या वृक्षाचें नांव 'एकांती वृक्ष' असें पडलें होतें.

ह्याच्या जवळ तुलहत नांवाचा देश लागत असे. एके काळीं येथें अलाउद्दीन नांवाचा एक डोंगरी जातीचा राजा राज्य करीत असे. त्यानें एका खोऱ्यांत एक सुंदर गांव वसवलें होतें. तेथें सुंदर बगीचे केले आणि शोभिवंत इमारती मध्यें त्यानें सुस्वरूप स्त्रियांना आणून वसविलें होतें जणुं स्वर्गच

आहे असें भासत असे. येथें दूध आणि दारू यांचे पाट वाहात असत.

येथील राजा आपल्या शत्रूला आपल्या किल्ल्यांत बोलावून आणीत असे त्यांच्यावर निशा चढूं लागला कीं बागेंतील सुंदर स्त्रियां-कडे पाठवून देत असे. त्यांचा निशा उतरला म्हणजे त्यांना वाटे आपण अगदीं स्वर्गांत आलों आहोंत.

जेव्हां त्यांच्या कडून मारेकऱ्याचें काम करून घ्यावयाचें असें त्या वेळीं पुन्हां त्यांना दारू पाजून झिंगल्यावर किल्ल्यांत आणीत. येथें आल्यावर नशा उतरला म्हणजे त्यांना वाटे "अरेरेरे! आपण स्वर्गांतून दूर लोटलों गेलों." अशा मनः स्थितींत राजा येऊन त्यांना सांगत असे,–"तुला पुन्हां तें स्वर्गसुख पाहिजे असेल तर अमुक राजाला मारून ये." कोणाकडून कोणतें काम करून घ्यावयाचें हें तो डोंगरी राजा चांगलें ओळखत असे. त्यांच्या पाठीवर गुप्त हेर ठेवीत असे. ज्या लोकांनीं एकदां स्वर्गसुख अनुभवलेलें असे ते प्राणपणानें नेमून दिलेलें काम करीत. मग परतल्यावर त्यांना मोठमोठ्या मेजवान्या दिल्या जात.

'छोट्या खानां'च्या मध्यें हुलाग नांवाचा एक माणूस होता. ह्या डोंगरी राजाची बातमी त्यानें एकदां ऐकली. त्याला मारून टाकण्यासाठीं त्यानें सन १२६२ मध्यें एक मोठी सेना पाठविली. त्या सेनेनें तीन वर्षें पर्यंत किल्ल्याला वेढा दिला. डोंगरी राजाचा कोंडमारा झाला. सर्व अन्न सामुग्री संपल्यामुळें तो हुलागच्या स्वाधीन झाला. हुलागनें त्याची व त्यानें पोसलेल्या मारेकऱ्यांची कत्तल केली. अशा तऱ्हेनें त्या तारतार राजानें तेथील लोकांचा त्रास कमी केला. [पुढें चालू]

गलिवरच्या सफरी

शिजवलेलें मांस गाडींतून व दूध पिंपांत भरून घेऊन आले.

गाडीभर मांस म्हणजे माझा एक घास सुद्धां होत नव्हता. अशा किती तरी गाड्या भरून मांस मीं खाल्लें.

काठोंकाठ भरलेल्या पिंपानें माझा घसा साधारण ओला झाला तरी तें पेय प्याल्यावर मला निशा चढल्यासारखें झालें व झोप येऊं लागली.

नंतर त्या लोकांनीं माझ्या हातांत जे बाण घुसले होते ते काढून जखमेवर तेल चोळलें. माझी बेवनें पण तोडून टाकलीं.

इंजीनियरांनीं सुतार लोहारांच्या मदतीनें एक ८४ इंच लांब व ४८ इंच रुंद अशी २४ चाकांची एक गाडी तयार केली. त्यांनीं मोठ्या प्रयासानें माझें शरीर त्यांत लोटलें.

चार साडेचार इंच लांबीचे १५०० घोडे त्याला जुंपले. त्यांना तेथून एकंदर २६४० फूट अंतर चालत जावयाचें होतें.

वाटेंत एका मुक्कामांत मोठी मजा झाली. तीन खट्याळ माणसें माझ्या तोंडावर चढून माझ्या नाकांत भाला खुपसूं लागली.

मी जागा झालों मला शिंक आली. त्या बरोबर ते तिघेहि धडामदिशी खालीं पडले.

शहराच्या बाहेर एका मैदानांत गाडी थांबली. तेथें त्या राज्यांतील सर्वांत मोठी इमारत होती. म्हणजे त्याची उंची आठ फूट होती. मी अंगडाई देऊन उठलों तर माझें अवाडव्य शरीर पाहून सर्व छोटीं माणसें भिऊन बाजूला पळून गेली. मी चारी बाजूला पाहिलें तर मला जिकडे तिकडे खेळांतल्या प्रमाणें लहान लहान घरकुलें दिसलीं.

त्यांनीं माझ्या डाव्या पायाला लहान लहान साखळदंड जखडून बांधले होते. मला हिंडा-फिरायला फक्त सहा फूट जागा ठेवली होती.

तों पर्यंत मला पाहण्यासाठीं लाखों लोक जमले होते. 'झू' मधला जणुं एक प्राणीच. तेव्हां प्रत्यक्ष राजा सुद्धां तेथें आला होता.

मी राजाला लवून विनयपूर्वक नमस्कार केला. त्या मुळें राजा फार खूष झाला. त्यानें लगेच आज्ञा दिली– "जो कोणी ह्याला त्रास देईल त्याला जबरदस्त शिक्षा दिली जाईल." त्या नंतर माझ्या खाण्या पिण्याची व्यवस्था करून आणि मला लिलिपुट भाषा शिकवावयास एक शिक्षक ठेऊन तो निघून गेला.

कांहीं दिवसांनीं राजाच्या दोन प्रतिनिधींनीं येऊन माझे खिसे तपासण्याची परवानगी मागितली.

अर्थातच मी त्याला मान डोलविली. नंतर त्यांना आपल्या हातांत घेऊन मी मोठ्या सावध

"पर्वतकायाच्या कोटाच्या उजव्या खिशांत एक एकर क्षेत्रफळाचें एक खरखरीत कापड आहे."

उजाव्या खिशांत एक मोठा चांदीचा पेटारा मिळाला. तो उघडण्यास फारच प्रयास पडले.

त्या पेटाऱ्यांत एका तऱ्हेची माती सारखी पूड होती. तिचा दर्प नाकांत जातांच आम्हांला सारख्या शिंका येऊं लागल्या.

त्याच्या छातीवरच्या खिशांत एक लाकडी आणि एक लोखंडी अशीं दोन यंत्रें होतीं. त्याचा तो काय उपयोग करतो देव जाणे.

छातीवरील खिशांतून टिक् टिक् असा सारखा आवाज येत होता. त्यामुळें कानठळ्या बसत होत्या. ती वस्तु त्यानें स्वतःच काढून दाखविली.

त्या महायंत्रांत दोन मोठाल्या लोखंडी तुळया फिरत होत्या. त्या यंत्राला पाहिल्या शिवाय तो कांहीं एक काम करीत नाहीं.

गंगावतरण

(चतुर्थ अध्याय)

यत्न उर्वशीनें केले पण
निष्कळ झाले ते सारे।
व्यर्थ समजुनी तीच परतली
उतरलें तिचें तें वारें॥

भगीरथाचें यशस्वि झालें
खडतर तप पण वर्षांचें।
ब्रह्मदेव तरि करिल कधीं का
प्रयत्न निष्फळ वर्षांचे॥

प्रसन्न झाला भगीरथाला .
"ऊठ भगीरथ" अन् वदला।
डोळे उघडुन भगीरथानें
प्रणाम केला; मग वदला–

"जगतपिता तूं, दयानिधी तूं
अंतर्यामी, तूं भगवान।
करुनि अनुग्रह द्यावें मजला
मागुं एक का मी वरदान॥

नको राज्य मज भुवनाचें कीं
वैभव स्वर्गीचें मोठें;
इच्छा यावी गंगाधारा
कशीतरी भूवर कोठें॥

"तुथास्तु!" वदला ब्रह्मदेव अन्
दिव्य कमंडल तें हललें;
खवळुनि उठली गंगा; वदली–
"काय पाप प्रभु मी केलें?

"मृत्युलोकिं मज ढकलुनि माझा
करिसी देवा कां अपमान?
भगिनी ना मी तुझी राख मग
बरोबरीनें माझा मान॥

पापी पृथ्वी पतितांची ती
सोडणार मज तिजवर का?
सोहुनि सुख हें कष्टी होउनि
तिजवर राहूं शकेन का?"

श्री. भालचंद्र आपटे, हैदराबाद

हरहर शंभो, पार्वतीपते !
चंद्रशेखरा, सदाशिवा !
धारण कर तूं गंगाधारा
जगतां करण्या सुखी शिवा !

शंकर वदला प्रसन्न वदनें
"उतरण्यास तिज सत्वर सांग !
शिरिं शिखेंत माझ्या करीन धारण
सुखें येउंदे, तिजला सांग !"

शिखा सोडुनी तयार शंकर
झाला, पाहुनि भ्यालें जग।
नभाकडे पाहुनिया थरथर
कापुं लागलें सारें जग ॥

भगीरथानें केलि प्राथना-
"उतर शिवाच्या शिखेंत तूं।
पावन धारेनें हे शुभ गे
पवित्र कर या जगतां तूं ॥"

वरुन पाहिलें गंगेनें पण
तयार दिसला तिज शंकर।
मुद्रा त्याची परंतु होती
तेव्हां अतिशय प्रलयंकर ॥

धज न पुढती पडण्या पाउल,
कापुं लागलें थरथर अंग।
कापुं लागलें विश्व चराचर
होतें नभ कीं जग हें भंग ॥

पळूं लागले दिग्गज, दिग्पति
डोलुं लागली अन् धरती।
वांकु लागला शेषनाग पण
धरा होति डोक्यावरती ॥

'त्राहि त्राहि'चा घोष चतुर्दिक
होउं लागला त्या वेळीं।
जवळीं येउनि प्रलय ठेपला
जगा वाटलें, त्या वेळीं ॥

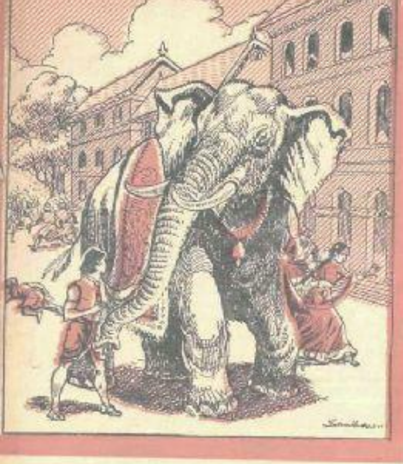
✻ विष्णुसेन ✻

कुन्तिभोज वैरन्त्य नगराचा राजा होता. त्याला दोन बहिणी होत्या. एकीचें नांव सुदर्शना होतें. ती काशी राजाची राणी होती. दुसरी सुचेतजा. तिला सौवीर राजाला दिलें होतें.

सुदर्शनाला वाटलें कीं आपल्याला एक फार तेजस्वी पुत्र व्हावा. म्हणून तिनें कुन्ती प्रमाणेंच मंत्रोच्चारानें अग्निदेवाचा साक्षात्कार करून घेतला. त्याच्या कृपेनें तिला पुत्र प्राप्त झाला. पण तिला भीति वाटूं लागली कीं जर हें काशीराजाला समजलें तर तो क्षमा करणार नाहीं. म्हणून तिनें आपल्या मुलाला सुचेतनाकडे पाठवून दिलें. कारण ह्याच सुमारास तिलाहि एक मुलगा झाला होता; पण तो लगेच मरून गेला होता. तिनें आपल्या बहिणीच्या मुलाला ठेवून घेतलें. सौवीर राजाला संतानप्राप्तीची कल्पना होती. परंतु पुत्र मरण पावल्याची बातमी नव्हती. त्यामुळें त्याला हें सर्व कळलें नाहीं. सुचेतनानेंहि त्या मुलाचें पालन पोषण अगदीं स्वतःच्या मुलाप्रमाणेंच केलें. त्याचें नांव तिनें विष्णुसेन असें ठेविलें.

विष्णुसेन अग्नितेजानें वाढूं लागला. लहान पणापासून त्याचे दैवी गुण दृष्टीस पडूं लागले. तो सहा वर्षांचा असेल, एक राक्षस लांडग्याच्या रूपानें येऊन मुलांना फार त्रास देऊं लागला. विष्णुसेनानें त्याला ओळखलें आणि त्यानें त्याचा संहार केला. तेव्हांपासून सर्व त्याला अविमारक म्हणूं लागले. (त्याचा अर्थ लांडग्याला मारणारा.)

एकदां सौवीर राजा जंगलांत शिकार खेळावयास गेला. तेथें वाटेंत चंडमारक मुनीचा आश्रम होता. राजाला तो मुनी म्हणाला—"माझ्या शिष्यांना वाघासिंहाचा

त्रास होत आहे. जंगली प्राण्यांपासून आश्रम-वासियांचें रक्षण करणें राजाचें काम आहे. मग तूं आपलें कर्तव्य पालन नीटपणें कां नाहीं करीत ?"

मुनीचें हें उद्धटपणाचें बोलणें राजाला आवडलें नाहीं. त्याला राग आला. तो म्हणाला—"तूं मुनीचा वेश करून बसलेला कोणी चांडाळ माणूस दिसतो आहेस."

मुनीनें क्षणाचाहि विलंब न लावतां शाप दिला. "तूं आपल्या बायको मुलासह चांडाल होशील." हें ऐकतांच राजा गयावया करूं लागला. त्यानें मुनीचे पाय पकडून क्षमा मागितली. मुनीनें शांत होऊन सांगितलें कीं त्याच्या शापाचा प्रभाव फक्त एक वर्षभर राहील.

सौवीर राजा आपल्या गांवीं गेला. आपलें राज्य मंत्र्यांच्या स्वाधीन करून आपल्या बायको व मुलाला घेऊन तो अज्ञातवासासाठीं निघाला. जातां जातां तो वैरन्त्य नगरीं जाऊन पोहोंचला. अविमारक ह्यावेळीं सुमारें अठरा वर्षांचा असेल.

वैरन्त्य राजाला एक मुलगी होती. तिचें नांव कुरंगी. ती उपवर झाल्यामुळें राजा कुन्तिभोज वरशोधनाच्या मागें लागला होता.

एक दिवस कुरंगी एका मंत्र्याबरोबर राजोद्यानांत हवा खाण्यासाठीं गेली. कांहीं वेळ हिंडल्याफिरल्यावर ती परत येऊं लागली. इतक्यांत अंजनबारी हत्ती मस्त होऊन गांवांत पळत सुटला असलेला तिनें पाहिला. त्यानें आपल्या माहुतालाहि खालीं पाडून टाकला होता. रस्त्यांत सर्वकडे पळापळ सुरू झाली. कुरंगी आपल्या गाडींत बसून घरीं जाण्यास निघाली होती. पण मस्त हत्ती तिच्या रथाकडेच धांवून येत होता. तिनें चटदिशीं रथांतून उडी मारली व पळत सुटली.

मस्त हत्तीची वार्ता ऐकून अविमारक त्याला पकडण्यासाठीं तेथें आला. त्यानें हत्तीला डंवचून त्याचें चित्त आपल्याकडे वेधून घेतलें. ही संधि साधून मंत्र्यानें कुरंगीला रथांत बसवून राजवाड्याकडे पाठवून दिलें. परंतु एवढ्या अवधींत राजकुमारीनें अविमारकाला पाहिलें आणि त्याचीहि दृष्टी तिच्यावर पडली. दोघांची दृष्टादृष्ट होतांच मनेंही चंचल झालीं. चौकशी अंतीं राजकुमारीला समजलें कीं अविमारक चांडाळ आहे.

कुंतिभोजाच्या मनांतून कुरंगीचें लग्न सौवीर राजाच्या मुलाशीं करून द्यावयाचें होतें. आणि कांहीं वर्षांपूर्वी सौवीर राजानें तशी मागणी घातलीहि होती. परंतु तेव्हां कुरंगी लहान असल्याचें कुन्तिभोजानें कळविलें होतें. आतां तो सौवीरकडून निरोप येण्याची वाट पाहात होता. परंतु त्याचा कांहींच निरोप आला नाहीं. सुदर्शनाला दुसरा मुलगा झाला. त्याचें नांव जयवर्मा होतें. त्याच्यासाठीं सुदर्शनानें कुरंगीला मागणी घातली. परंतु कुंतिभोज अविमारकालाच जांवई करूं इच्छित होता. ह्याचें दुसरें कारण असें कीं सौवीर कुरंगीचा मामा होता.

कुन्तिभोजानें सौवीर राजाकडे आपले दूत पाठविले. परंतु तेथील मंत्र्यांनीं सांगितलें कीं राजा आपल्या बायकोला व मुलाला घेऊन कोठें तरी गेला आहे. कोठें गेला आहे ह्याचा आम्हांलाहि पत्ता नाहीं.

कुरंगीनें आपल्या दासींना पाठवून त्या युवकाविषयीं चौकशीं करून येण्यास सांगितलें.

दासींनीं अविमारकाचा शोध लावला व त्याला रात्रीं येऊन कुरंगीला भेटून जाण्यास सांगितलें.

अविमारकाचें मनसुद्धां चंचल झालेंच होतें. परंतु जावें किंवा नाहीं ह्या विचारांत

तो होता. इतक्यांत त्याचा एक ब्राह्मण मित्र तेथें आला. त्यानें त्याला दुजोरा देऊन जाण्यास सांगितलें.

त्या दिवशीं रात्रीं तो तलवार आणि दोरखंड घेऊन राजवाड्यांत गेला. कुरंगीच्या दासी त्याची वाट पाहातच होत्या. त्यांच्या मदतीनें तो कुरंगीच्या महालांत जाऊन पोहोंचला. तेव्हांच त्या दोघांनीं आपला गांधर्व-विवाह करून घेतला.

तेव्हांपासून तो मधूनमधून येऊन कुरंगीला भेटत असे. एकदां असाच तो कुरंगीकडे गेला असतां राजाला समजलें कीं कोणी तरी कुरंगीकडे आला आहे. त्यानें चौकशी केली. अविमारक कस तरी तेथून निसटला. परंतु तेव्हां पासून राजानें तिच्यावर कडक पाहारा ठेविला.

कुरंगीला फार दुःख झालें. पण उपाय नव्हता. इकडे अविमारकानें सुद्धां कुरंगीकडे येण्याचें सोडून दिलें. परंतु त्याला तिचा विरह सहन होईना. शेवटीं त्यानें अग्निप्रवेश करून आत्महत्या करण्याचा प्रयत्न केला. पण अग्नीच त्याचा पिता असल्यामुळें त्याला त्यापासून कांहीं इजा झाली नाहीं. मग तो कड्यावरून उडी मारून जीव देण्यासाठीं

सिद्ध झाला. परंतु त्याच वेळीं कोणी विद्याधर नांवाचा ब्राह्मण आपल्या बायकोसह तेथें आला होता. त्यानें त्याला अडविलें. विद्याधरानें त्याची सर्व हकीगत ऐकून घेतली आणि त्याला म्हणाला—"ही जादूची अंगठी तूं आपल्या जवळ ठेव. उजव्या हाताच्या बोटांत घातलीस तर अदृश्य होशील आणि डाव्या हाताच्या बोटांत घालशील तर दिसशील. हिच्या मदतीनें तूं आपल्या बायकोची भेट घे.

आतां अविमारक दिवसाच कुरंगीच्या भेटीला निघाला. उजव्या हाताच्या बोटांत अंगठी घालून तो कुरंगीच्या महालांत गेला. तेथील दृश्य पाहून तो फार बावरला. कुरंगीलाहि विरह वेदना असह्य झाल्यामुळें गळफास लावून घेऊन ती आत्महत्येचा प्रयत्न करीत होती. अविमारकानें प्रकट होऊन तिला वांचविलें. त्याला समोर पाहतांच तिला आनंद झाला. अविमारकानें घडलेलें वृत्त वर्णन करून तिला सांगितलें. तेव्हां पासून तो नेहमीं अदृश्य रूपानें येऊन तिला भेटूं लागला.

इकडे जयवर्मा कुरंगीशीं लग्न करण्या-साठीं आपल्या आजोळीं आला. परंतु

कुरंगीच्या आईनें सांगितलें कीं जोंपर्यंत आपल्या भावाचा मुलगा विष्णुसेन ह्याचा पत्ता लागणार नाहीं तोंपर्यंत कुरंगीचें लग्न करणार नाहीं.

सौवीर शापमुक्त होतांच कुन्तिभोजाकडे आला. त्याला उदास पाहून कुन्तिभोजानें त्याचें कारण विचारलें. तो म्हणाला—"कांहीं दिवसांपासून माझा मुलगा कुठें दिसत नाहीं. कोठें असेल कोण जाणें."

नारायण, नारायण, करीत तेथें नारद आला. कुन्तिभोजराजानें त्याचें स्वागत केलें. नंतर त्याला विचारलें कीं सौवीर राजा पुत्र विरहानें फार दुःखी झाला आहे. त्याचा मुलगा जिवंत तरी आहे का? तो केव्हां परत येईल?"

"जिवंतच काय, तो तर आपल्या लग्नाच्या गडबडींत आहे." नारद म्हणाला.

"काय म्हणतां! कोणाच्या मुलीशीं त्यानें लग्न केलें आहे?" कुन्तिभोजानें आश्चर्यानें विचारलें.

"वैरन्त्य नगराच्या कुन्तिभोज राजाच्या कुरंगी नांवाच्या कन्येशीं त्यानें लग्न केलें आहे." नारदानें सांगितलें.

नंतर सविस्तर बातमी कळल्यावर त्यानें त्या दोघांचें शास्त्रोक्त विधीनें लग्न लावण्याचें ठरविलें.

नारदानें सुदर्शनाची समजूत घातली. म्हणाला—"तुझा जयवर्मा लहान आहे. म्हणून त्याचें लग्न कुरंगीच्या धाकट्या बहिणीशीं लावलेलें बरें."

सुदर्शनाला तें पटलें. कारण तिला माहीत होतें कीं विष्णुसेनसुद्धां तिचाच मुलगा होता.

ठरल्याप्रमाणें राजा कुन्तिभोजा यानें विष्णुसेन व कुरंगीचें लग्न लावून दिलें.

वेरूळचीं लेणीं

आपल्या देशांतील वेरूळचीं लेणीं जगप्रसिद्ध आहेत. हीं लेणीं महाराष्ट्र प्रांतांत असून औरंगाबादहून १३ मैलावर आहेत. येथील सर्व खोदकाम एकाच दगडामधून केलेलें आहे. ह्यांत सुंदर सुंदर मूर्ती कोरल्या आहेत.

ह्या गुहांमधील पहिल्या १२ गुहा बौद्धांच्या आहेत. ह्या सुमारें सन् ३५०-७५० च्या दरम्यान बनविल्या गेल्या आहेत असें म्हणतात. पुढील १७ गुहा हिंदूंच्या आहेत. ह्यांत शिवपार्वती वगैरे देवांच्या मूर्ती आहेत. ह्यांत कैलास मंदिर विशेष सुंदर आहे. सन ७३५-७५५ ह्याचा निर्माणकाल समजला जातो. ह्या मंदिराची लांबी २७६ फूट आहे. रुंदी १५ फूट ते १०८ च्या दरम्यान आहे. एवढें मोठें देऊळ एका सबंद दगडांत कोरलेलें आहे. (ह्या मंदिरांतील एका स्तंभाचें चित्र बाजूला दिलें आहे.)

ह्या शिवाय ५ गुहा ई. सनाच्या ८ ते १३ शतकांत जैनांनीं बनविल्या आहेत. पंधराव्या शतकांत आलेल्या एका अरब यात्रेकरूच्या म्हणण्याप्रमाणें ह्या भागांत तेव्हां लोकांची जा ये बरीच होती. बरेच यात्रेकरू येथें जात येत असत.

विचित्र उपदेश

✻

"वैरागी"

एका गांवीं कनकनदत्त नामें एक सावकार रहात असे. त्यानें आपल्या धंद्यांत पुष्कळ नांव मिळविलें. त्याला धनदत्त नांवाचा एकुलता एक मुलगा होता. श्रीमंतींत वाढलेला. अक्षरशून्य व बेजबाबदार निघाला. गूण पाघळूं लागले. तारुण्य आलें. सारासार गोष्टींचा विचार कोठून येणार ? पाण्यासारखा पैसा खर्च होऊं लागला आणि धनदौलतीनें कायमचा सलाम ठोकला.

काळजीनें म्हातारा बाप आजारीं पला. त्याला मुलाची स्थिति पाहवेना. मुलाला जवळ बोलावून म्हणाला—"बाळ, धन म्हणजे लक्ष्मी. ती देवी आहे. जो तिला घराबाहेर काढतो त्याच्या हातीं करवंटी येते. त्या हीन स्थितींत दिवस कंठण्यापेक्षां मरण पत्करलें. तूं पण विचार कर. तशी वेळ आलीच तर आढ्याला दोरी बांधून फांस लावून घेऊन मोकळा हो. दुसऱ्याचें तळवे चाटीत बसण्यापेक्षां असे मरण आलेलें बरें नव्हे का ?" असा मुलाला शेवटचा उपदेश करून बापानें डोळे मिटलें ते पुन्हां उघडले नाहींत. आतां मुलगा मन मोकळपणानें पैसे उधळूं लागला.

सर्व होते नव्हतें तें घालवून बसला कर्जाचा बोजा डोक्यावर वाढला. तोंड दाखवायला जागा उरलीं नाहीं तेव्हां कोठें बापानें केलेल्या उपदेशांची आठवण झाली. आतां हें जिणें व्यर्थ आहे. बाबांनीं हेंच आढें दाखविलें होतें आपल्याला, असा विचार करून त्यानें त्याला दोरी बांधली आणि गळ्याला फांस लावून लोंबकळूं लागला. पण नशीब दांडगें होतें. आढेंच तुटलें आणि तो जमिनीवर आदळला. त्याबरोबर हिऱ्या मोत्यांचा जणुंकांहीं पाऊस पडला. बापानें लपवून ठेवलेला धनाचा सांठा सांपडला.

तेव्हां त्या विचित्र उपदेशाचें कारण त्याला कळलें. त्याचे डोळे उघडले. हात संभाळून राहूं लागला. उद्योगधंदा करण्याचें त्यानें ठरविलें. त्याला कृतकर्माची लाज वाटूं लागली.

मोठ्यांची रीत

[सौ. मंदा बोडस]

★

एक चिमुकलें फूल उमलेलें एका दगडाआड
डोकावुनि तें पाहुं लागलें, हंसलें भारी गोड ।

खूप उमललीं फुलें भोंवतीं तऱ्हेतऱ्हेचीं छान
गुलाब चंपक, जुई, मोगरा, केतकि बकुळी सान ।

बडे बडे तें लोक पाहुनी फूल मनीं बावरले,
तोंच म्हणाला, गुलाबदादा, कोण कुणाचा तूं रे ।

कूळ कोणतें ? जात कोणती ? कोण तुझी रे माता
हलक्या कुळिचा दिससी मजला, काळें कर जा आतां ।

सुगंध नाहीं स्वरूप नाहीं, श्रीमंतीची हांव
कशास करिसी क्षुद्र तूं रे, क्षुल्लक तूं रे 'जाव' ।

शब्दांचा भडिमार ऐकुनी, कापें थरथर फूल
कोमेजुनि तें जाई, मिटले नयन, होई मख्ख ।

सूर्यराज उगवला, उजळली पूर्वा आनंदानें
हळूंच उघडी नयन पाकळ्या, फूलहि इवलें चिमणें ।

सुंदर जग हें आवडलें ना ? माझ्या चिमण्या राजा,
विहार करि रे आनंदानें वाऱ्याशीं कर मौजा ?

कुरवाळुनि मुख, चुंबन घेई, सूर्य निघाला पुढती,
मोठ्यांची ती रीत खरोखर, अशीच असते जगतीं ।